

14775

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
AYANLIK KURUMU VE BURSA
AYANLARI: 1750-1800**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Volkan TEKDEMİR

BURSA 2004

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
AYANLIK KURUMU VE BURSA
AYANLARI: 1750-1800**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Nurcan ABACI

Volkan TEKDEMİR

BURSA 2004

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	III
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	3
1. AYANLIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	4
1.1. Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyıldaki Genel Görüntüsü	6
1.1.1. Siyasi İlişkiler	6
1.1.2. Dünya Ekonomisindeki Değişiklikler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Değişim Karşısındaki Durumu	9
1.2. Ayanlığın Doğuşuna ve Gelişimine Etki Eden Faktörler	11
1.2.1. Toprak Sistemindeki Değişim	11
1.2.1.1. Tımar Sistemi'ndeki Bozulma ve Tımarların İltizama Dönüşmesi	11
1.2.1.2. Malikane Usulünün Doğuşu	14
1.2.1.3. Arpalık Usulü	16
1.2.1.4. Mütesellimliklerin Ayanların Eline Geçmesi	16
1.2.2. Toplumsal Huzursuzlukların Artması ve Merkezi Yönetime Güvenin Azalması	17
1.2.2.1. Eşkıyalık ve Leventlik Faaliyetlerinin Artması	18
1.2.2.2. Ehl-i Şer'in Halka Yönelik Baskıları, Rüşvet ve Yolsuzluğun Artması	19
1.2.3. Büyük Çiftliklerin Doğuşu	20
1.3. Ayanlık Seçimi ve Ayanların Görevlendirilmeleri	24
1.3.1. Ayanlık Seçimi	24
1.3.2. Ayanların Üstlendikleri Görevler	25
1.3.2.1. Eşkıyaların Yakalanması ve İsyanların Bastırılması	25
1.3.2.2. Vergilerin Toplanması	26
1.3.2.3. Asker Toplama	26
2. BÖLÜM	28
2. BURSA'DA AYANLIK KURUMU	29
2.1. XVIII. Yüzyılda Bursa Şehri'nin Genel Durumu	29
2.2. Bursa'da Ayanlığın Doğuşu ve Gelişimini Etkileyen Faktörler	32
2.2.1. Tımarların İltizama Dönüşmesi ve Malikane Sisteminin Etkisi	32
2.2.2. Eşkıyalık Faaliyetlerinin Yaygınlaşması ve Asayişin Bozulması	35
2.2.3. Ehl-i Şer'in Halka Yönelik Baskıları, Rüşvet ve Yolsuzluğun Artması	37
2.3. Bursa Ayanlarının Seçimi ve Üstlendikleri Görevler	39
2.3.1. Vergi Toplama	39
2.3.2. Asker ve Sefer Hazırlıkları Toplama	42
2.3.3. Şehrin Asayişinin Sağlanması ve Yolsuzlukların Engellenmesi	44
2.4. Bursa Şerriye Sicillerinde Geçen Bursa'nın En Önemli Ayanları	48
2.4.1. Cizyedarzâde Ailesi ve Cizyedarzâde Hüseyin Ağa:	48
2.4.2. Esad Bey	50
2.4.3. Bursa Şehri'nin Diğer Önemli Ayanları	52
SONUÇ	58
KAYNAKÇA	61
EK 1	67
EK 2	68

<i>EK 3</i>	<i>69</i>
<i>EK 4</i>	<i>70</i>
<i>EK 5</i>	<i>71</i>
<i>EK 6</i>	<i>72</i>

KISALTMALAR

AO	Archivum Ottomanicum
BD	Belgeler Dergisi
DTCFD	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
DTCFTAD	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
JEH	Journal of Economic History
OA	Osmanlı Araştırmaları Dergisi
VD	Vakıflar Dergisi

GİRİŞ

Bu tezin konusu, Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılında ve XIX. Yüzyılıının başlarında etkisini hissettiren Ayanlar ve Ayanlık Kurumunun genel olarak tüm Osmanlı'daki yeri ve önemi özel olarak ise Bursa'daki durumu ve Bursa'nın 1750-1800 yılları arasındaki tarihine etkileridir. Bu tezde konu alınan "Ayanlık" Selçuklulardan Osmanlılara değin uzanan bir şehrin ileri gelenleri anlamındaki "Ayan ve Eşraf"tan farklı olarak Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılında görülen kurumsal bir yapıdır.

Bu tezde ilk olarak şu sorulara cevap arıyoruz: "Ayanlık Kurumu öncelikle nasıl bir ortamda doğdu?"; "Ayanlık Kurumu doğuşu devlet tarafından planlanan ve organize edilen bir kurum muydu yoksa dönemin şartları içerisinde kendiliğinden oluşan bir yapılanma mıydı?". Bu sorulara vereceğimiz cevaplar ışığında çalışmamızın odaklandığı nokta bundan sonra şu soru olacak: "Eğer bir takım şartların zorlamasıyla böyle bir kurum ortaya çıktıysa Osmanlı Devleti bu kuruma nasıl bir misyon yükledi ve Ayanlar hangi görevleri üstlendiler?"

İkinci olarak Ayanların etkilerini hissettirdikleri dönemde nasıl bir güce sahip olduklarını görmeye çalışacağız. Hem buldukları taşranın idaresinde hem de merkezi devlet yönetiminin şekillendirilmesinde ne tür bir etkileri olmuştur. Bu noktada Ayanların buldukları taşra bölgelerinin sosyal ve ekonomik yapılanmasındaki etkilerini araştırmayı amaçladık.

Ayanların görevlendirmelerinde hangi durum ve şartların belirleyici olduğunu bilmekte tezin sınırları içindedir. Devlet hangi şartları taşıyan kişilere Ayanlık nisbını vermektedir? Ayanlık seçiminde belli bir usul var mıdır? Eğer ayanların seçiminde aranan belirli şartla varsa Ayanlar bu şartları elde etmek için hangi güç unsurlarını kullanmışlardır. Bu soruların cevabını bulmaya çalışarak Osmanlı Devleti'nin belirli bir dönemine damgasını vuran bu elit sınıfın güçlerini neren aldıklarını anlamaya çalışacağız.

Bu tez Ayanlar üzerinde yapılan çalışmalarda tartışılan bir sorunu da incelemek durumundadır. Ayanların Osmanlı Devleti'nin bir dönemini etkileyen bir sosyo-ekonomik güç olmalarını sağlayan temel etkenler nelerdir? Avrupadaki derebeylerine benzer bir toprak sahipliği mi yoksa Osmanlı Devleti'nin kendi özgün şartlarına göre bir güç unsuru mu etkili olmuştur?

Bu tez bu alanda yapılan çalışmaları olabildiğince inceleyerek bu sorulara verilen cevapları araştırdı. Ardından Bursa'daki Osmanlı arşivlerindeki kayıtları inceleyerek bu cevapların Bursa'daki belgelere uygunluğunu, Bursa'daki Ayanları ne kadar açıklayabildiğini görmeye çalıştı. Buradaki amacımız Bursa Ayanlarının Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki ayanlarla benzer süreçleri yaşayıp yaşamadığını ve benzer özellikler taşıyıp taşımadıklarını görmek olmuştur.

Tezin ilk bölümünde Ayanlık Kurumu ve Ayanlar üzerinde yapılmış çalışmaları tarayarak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sorulara cevap aradık. Ayanların etkiye çıkışını etkileyen faktörleri, ayanların doğduğu yüzyılın genel şartlarını ve bu şartların ayanların doğuşuna etkilerini görmeye çalıştık. Ardından ayanların güçlenmelerini sağlayan temel unsurların neler olduğunu, bu konuda ortaya atılan tezleri görmeye çalıştık. Bu noktadan ayanların güçlenmelerini sağlayan unsurlar üzerinde yapılan çalışmalara değindik. Tezin ilk bölümünde ayrıca Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılının ikinci yarısında hangi şartlar içerisinde ayanların hangi görevler üstlendiğini irdeledik. Aynı zamanda ayanların seçiminde bir usul olup olmadığı ve varsa ayanların devlet tarafından seçilebilmek için ne tür g unsurlarını devreye sokup kullandıklarını Ayanlık konusu üzerinde bunda önce yapılan çalışmalara dayanarak görmeye çalıştık.

Tezin ikinci bölümünde ise Bursa üzerinde durduk. Bursa'daki ayanların ortaya çıktıkları dönemin şartlarını Bursa'nın kendine özgü şartları içinde görmeye çalıştık. Burada Bursa'daki şeriye Sicillerindeki kayıtlara dayanarak Ayanların ortaya çıkış sebeplerini gördük. Aynı zamanda bu belgeler eşliğinde Osmanlı Devleti'nin neden ayanların varlığına ihtiyaç duyduğunu da görmüş olduk. İkinci bölüm içerisinde Bursa'daki ayanların aynlıkları ele geçirmek için verdikleri mcadleyi ve hangi görevleri üstlendiklerini yine Bursa şeriye Sicillerindeki verilere dayanarak bulmaya çalıştık. İkinci bölümün sonunda ise Bursa'nın iki önemli ayanını güçlenme biçimlerini üstlendikleri görevleri karşılaştırarak verip bunlar dışında karşımıza çıkan ayan isimlerini de sıralayarak Bursa ayanları hakkında verdiğimiz bilgilerin sağlamasını yaptık.

Bursa'nın Osmanlı Tarihindeki yerini anlayabilmek açısından bu tezin daha sonra araştırmacıların yolunu aydınlatabileceğini umuyoruz.

I. BÖLÜM

AYANLIĞIN

DOĞUŞU

VE

GELİŞİMİ

1. AYANLIĞIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Sözlük anlamıyla gözler manasına gelen bu terim¹ eşraf, vücûh ve erkân ile eş anlamı olarak kullanılmıştır.² Osmanlılara Anadolu Selçuklularından gelen bu terim³ XVIII. Yüzyıla gelinceye kadar Osmanlılarda her şehir ve kasabanın ileri gelen bir takım nüfuzlu kişileri için “ayan ve eşraf” olarak kullanıldı⁴. Kadı sicillerine göre bu ayan-ı vilayetin içerisinde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerel hanedanlar ile⁵ azil olunmuş kadı, sancakbeyi, müftü, yeniçeri serdarı ve kethüdayerleri ile bunların çocukları da⁶ yer almıştır. Ayrıca esnafın ileri gelenlerinden kasapbaşı, bakkalbaşı, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çukacılar⁷ ile mültezimler de ayandan sayılmıştır.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kapıkulları, mültezimler, mukataa emirlerinden başka beylerbeyleri, kadılar ve müftülerden emekli olanlar ile ayan ve eşraf zümresi artmaya başladı⁸. Gerek şehirli gerekse kırsal kesimden zenginleşen aileler de bu zümreye katıldılar⁹.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan fermanlarda kendilerinde “ayan-ı vilayet”, “ayan ve eşraf”, “ayan-ı belde” denilen¹⁰ bu zümre, XVIII. yüzyıla kadar nüfuzları oturdukları yerleşim merkezinin dışına taşmayacak şekilde halk ile devlet arasında bir aracı ve iş takipçisi olarak ön plana çıktı. Bu dönemde bulunduğu yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satın malların fiyatlarını tespit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil edilme zamanını belirtmek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve

¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, Vr.202. Bundan sonra Kepecioğlu olarak kısaltılacaktır.

² Özcan Mert, “Ayan”, TDBIA, C.IV, s.195. Bundan sonra Mert, “Ayan” olarak kısaltılacaktır.

³ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti, s.333.

⁴ M. Fuat Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Âyân, İA, C.II, s. 41. Bundan sonra Köprülü-Uzunçarşılı, “Ayan” olarak kısaltılacaktır.

⁵ Mert, a.g.m., s.196.

⁶ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara, 1994, s.7. Bundan sonra Özkaya, Ayanlık olarak kısaltılacaktır.

⁷ Mert, a.g.m., s.196.

⁸ Akdağ, a.g.e, s.343-344.

⁹ Özkaya, Ayanlık, s.7.

¹⁰ Özkaya, a.g.e., s.8.

yerlerine iyi yöneticilerin tayin edilmeleri yolunda şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul'a arz etmek gibi görevleri üstlendiler¹¹.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun süren savaşlar sonucu tımarlı sipahi toprakları boş kalınca bu toprakları iltizama verilmeye başladı. Ayan zümresi de bu durumu değerlendirerek iltizam yoluyla güçlenmeye ve nüfuzunu arttırmaya başladı. Ayan-ı vilayetin bu dönemde gücünü arttıran ikinci itici güçte memleketten altın ve gümüşün azalmasıyla doğan iktisadi bunalımda vergi yükü altında ezilen köylüye borç para vermeleriydi. Köylünün para darlığından istifade ile faizle borç para veren ribahor ayan sınıfı para geri ödenemediğinde köylünün malına el koymaktaydı¹².

XVII. yüzyıla girildiğinde ise mültezimlik yoluyla köylüye hakim olan ayan sınıfı celali isyanları ve tımarların ihmal edilmesi sonucu toprağını terk eden çiftçi ve levendleri kendi yanına alınca çalışan ve savaşan nüfuz bakımından da güçlendi. Ayanlar zenginliği ve gücü ölçüsünde maiyetini güçlendirdi¹³.

20 yıl kadar süren ve Karlofça ve İstanbul anlaşmaları ile sona eren savaşlar sırasında Devletin siyasi bakımdan olduğu gibi, mali ve iktisadi alanda da çok sıkıntılı günler geçirmesi sebebiyle devletin iç kuruluşlarında, idari, mali ve askeri bir takım düzenlemelere gitmesi ayanları asıl güçlendiren dönemi hazırladı¹⁴. Devlet hazinesi bu döneme mukataaları "kayd-ı hayat" şartı ile "ber vech-i malikane" olarak dağıtıp yaşadığı ekonomik bunalımları aşma yoluna gitti¹⁵. Kayd-ı Hayat şartı ile alınan malikanelerin ayan tarafından alınması zengin olup devlet nezdindeki nüfuzlarını arttırmalarına neden oldu¹⁶.

XVIII. yüzyıla kadar çok kısa bir şekilde gelişimlerini arzettiğimiz ayanlar ayanlar halen başta başta belirttiğimiz gibi ayan-ı vilayet idiler. Yani devlet henüz ayanlarla şahıs olarak muhatap olmamış bu ayanların resmiyet kazanmadığı anlamına geliyordu. Ayanların kurumsal bir mahiyet kazanarak devlet tarafından

---

¹¹ Mert, A.g.m., s.196.

¹² Özkaya, Ayanlık, s.9.

¹³ Mert, a.g.m., s.196.

¹⁴ Münir Aktepe, "Manisa Ayanlarından Kara Osman Oğlu Mustafa Ağa ve Üç Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma", VD. C.IX, Ankara, 1971, s.367.

¹⁵ Bruce McGowan, "The Age of The Ayans", An Economic and Social History of Ottoman Empire: 1300-1914, Cambridge, 1994., s. 660-662, 710-711. Bundan sonra McGowan, "The Age of The Ayans" olarak kısaltılacaktır.

¹⁶ Münir Aktepe, a.g.m., s.363.

isimleriyle muhatap alınmaları konusunda Yücel Özkaya 1726 tarihini veriyor¹⁷. Bir kurumsal yapı olarak ifade ettiğimiz Ayanlığın doğuşu XVIII. Yüzyılın kendine özgü şartlarının bir sonucudur. XVI. Yüzyılın sonları ve XVII. Yüzyıldan itibaren görülen bir takım değişimler XVIII. yüzyılda Ayanlığı ortaya çıkaran şartları doğurmuştur. Bu şartlar hem Osmanlı Devleti'nin dış dünya ile yaşadığı siyasi ve ekonomik ilişkiler hem de birazda bu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan Osmanlı Klasik Dönemindeki iç işleyişin değişimi ile ilgilidir. Bu sebeple biz Ayanlığın doğuşunu açıklamaya başlamadan önce Osmanlı devletinin bu yüzyıldaki genel durumunu anlamalıyız.

1.1. Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyıldaki Genel Görüntüsü

1.1.1. Siyasi İlişkiler

Bu yüzyıla girilirken Avrupa yüzyıllar boyu kendi arasındaki mezhep kavgalarını ve didişmeleri artık geride bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nin yenilgilerle ve toprak kayıplarıyla dolu bu yüzyılını başlatan olay da Avrupa'nın 1448'den bu yana Osmanlı Devleti'ne karşı ilk kez 1683 Viyana Kuşatmasından sonra birleşmesiyle başlayan 1683-1699 Osmanlı–Rus–Avusturya–Lehistan savaşıyla başladı. 1699 Karlofça Antlaşmasıyla ilk kez Osmanlı Devleti ilk kez yenildiğini ve ataları tarafından fethedilmiş toprakları geçici olarak değil bir daha ele geçmemek üzere kaybettiğini onaylamış oluyordu¹⁸. İşte Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılı bu olayla açılmış oldu.

Bu savaş Osmanlı Devleti'nin iç işleyişini iki açıdan etkileyecekti. Bu savaşın yarattığı ekonomik bunalım sonucu 1694'ten itibaren iltizamlar "kayd-ı hayat" şartı ile malikaneye verilecekti. İkinci sonuç da bu savaşın yarattığı "türedi isyanları"dır. Bu isyanlara katılanlar Türk ve Anadolu'lu oldukları için devlet düzeninde Celalilere göre daha fazla değişikliklere yol açacaklardır¹⁹.

Bu yüzyılda yaşanan savaşları iki gruba ayırmaya çalışsak bu ayırım noktası Katerina dönemi Rusya'sı ile yapılan ilk savaş (1768-1774) savaşı olacaktır. Bu yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti istikrarlı olmasa da şans faktörüne dayalı olsa da savaşlardan ya az zararla çıkmış ya da büyük yararlar sağlayamadığı zaferler kazanmıştır. Ancak 1768-1774 Osmanlı–Rus savaşından

¹⁷ Özkaya, Ayanlık, s.121.

¹⁸ Donald Quataert, Osmanlı Devleti 1700-1922, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2003, s.75.

¹⁹ Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", DTCF, TAD, c.IV, S.6-7, Ankara 1966, s.233.

başlayarak Osmanlı savaşlarda ölümcül kayıplar vermeye ve bu savaşlara güç yetirememeye başlamıştır.

Yüzyılın ilk yarısındaki ilk savaşta Osmanlı Devleti Rusya'ya 1700 İstanbul Antlaşması'nda kaptırmış olduğu Azak Kalesini geri almayı başardı²⁰. Ancak bunun ardından 1715'te Venedik'e karşı başlatılan ve 1716'ya kadar başarıyla sürdürülen 1716'da ise Avusturya'nın dahil olmasıyla dengelerin bozulduğu savaş sonrasında Osmanlı Devleti diğer bir büyük yenilgisini 1718 Pasarofça Antlaşmasıyla yaşadı. Bu antlaşmayla Venedik'e karşı bir zafer kazanılıp²¹ Mora ve Dalmaçya kıyıları geri alınmışsa da Avusturya karşısında tam bir yenilgi yaşanılmış Sırbistan'ın hemen hemen yarısı ve Eflak kaybedilmişti²². Bu savaş aynı zamanda toplumun en üst katmanlarında ve yönetici sınıf içerisinde Avrupa modellerinin denendiğinin kanıtı olan Lale Devri olarak adlandırılan dönemi açmış oldu²³. Batının asli yeniliklerini değil yaşam şeklini önemseyen ve fetih siyasetini geri plana atan bu dönem devleti küçük düşüren Patrona Halil İsyanının yaşanmasına neden oldu²⁴.

Lale Devri olarak adlandırılan bu dönemde Osmanlı Devleti bu yüzyılın üçüncü savaşı içerisine girdi. Batı fetihlerini bir kenara bırakan Lale devri bürokrasisi Osmanlı Devleti'nin genel politikalarına aykırı olarak İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan faydalanmayı uman Rusya ile ittifaka girişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin genel politikalarına aykırıydı çünkü Osmanlı Devleti Müslüman bir dost olarak görülen Safevilerle zorunlu kalmadıkça savaş yapmama politikasını takip etmekteydi²⁵. 1722-1746 yılları arasında süren bu savaşta Osmanlı Devleti zaman zaman zor durumlara düştü. Hatta 1736'da Azerbaycan'ı ve İran sınırındaki bazı topraklarını da kaybettiler. Ancak 1746'da düşmanın içine düştüğü bunalımdan yararlanarak kaybettikleri yerleri geri alabildiler²⁶. Yani bu savaşta Osmanlı Devleti için bir kazanç getirmeyen ancak uzun ve yorucu bir savaş olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin yüzyılın ilk yarısındaki son savaşı ise Avusturya – Rusya birliğine karşı bir zafer kazanarak, Fransa'nın da politik etkinliği ile 1718 Pasarofça'da

²⁰ Bruce McGowan, The Age of The Ayans 1699-1812, s.643.

²¹ A.g.e., Aynı Yer.

²² Donald Quataert, Osmanlı Devleti 1700-1922, s.75.

²³ Bruce McGowan, "The Age of The Ayans", s.640.

²⁴ A.g.e., Aynı Yer.

²⁵ A.g.e., s.643.

²⁶ Donald Quataert, Osmanlı Devleti 1700-1922, s.75-77.

kaybettikleri toprakları geri aldıkları 1736-1739 savaşı oldu. Bu antlaşma Fransa'ya İngiltere ve Hollanda'nın arasında Türklerin en iyi gayri Müslim dostu ünvanını yenileme imkanı tanıdı²⁷. Fransa bu arabuluculuğunda faydalanarak İngiltere de dahil hiçbir gayri Müslim devletin sahip olmadığı imtiyazlar kazanarak bunları sürekli hale getirme imkanına sahip oldu. Bugüne dek her padişahın onayından geçmesi gereken imtiyazlar artık Fransa için sürekli kılınıyordu.

1739 barışından sonra girilen aldatıcı barış sürecinde Kont de Boneval önderliğinde ilk askeri reformlar dönemi başladı. Ancak bu 30 yıllık barış döneminin asıl mimarı olan uluslar arası diplomasideki barışçı politikaları usta bir şekilde uygulayarak zayıf olan devlet yapısını güçlendirmek için devlet içindeki reformlara yönelen taşradaki yöneticilerin disiplini ve askeri anlamdaki reformları ön plana çıkaran Koca Ragıp Paşa oldu²⁸. Taşra yöneticilerinin usulsüzlüklerini giderebilmek için daha sık yer değiştirilmesi uygulamasına başvuruldu²⁹.

Bu dönemin sona ermesinden sonra ise Osmanlı Devleti'nin büyük yenilgiler yaşadığı ikinci dönem başlamış oldu bu dönemde Osmanlı kendini yenilemiş Rus ordusu ile her karşılaştığında büyük yenilgiler yaşadı. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü durumu ilk gösteren savaş 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı oldu. Bu savaş sırasında devlet yaşadığı ekonomik zorluklar dolayısıyla taşra ayanına dayanmak zorunda kaldı. 1787-1792 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı ise taşralı ayanların desteğine duyulan ihtiyacı arttırdı. Bu döneme ait pek çok belgede ayanlardan istenen yardımı bize göstermektedir³⁰. Zira bu savaş sırasında ve sonrasında pek çok ayanın, valilik ve vezirliğe yükselmesi bunun en güzel kanıtıdır³¹. Bu iki savaş sırasında Devletin iç bünyesindeki sorunlarla ilgilenememiş olması Anadolu'da ve Rumeli'de eşkıyalık hareketlerinin artmasına neden olmuştur³². Bu eşkıyalık hareketlerinin bastırılmasında da devlet yine Ayanlardan yardım istemek zorunda kalacaktır³³. Bu savaşlar sırasında Ayanların sağlamış oldukları yardımlar

²⁷ Bruce McGowan, "The Age of The Ayans", s.644.

²⁸ A.g.e., s.645.

²⁹ A.g.e., s.646.

³⁰ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.156, 203; C.II, s.271,301; C.III, s.304. v.d.

³¹ Yuzo Nagata, Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi, Tokyo, 1976, s.97.

³² Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları, (1791-1808), Ankara, 1983, s.11.

³³ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.202-203.

onların merkezi hükümet tarafından tanınması mecburiyetini doğurmuştur³⁴.

1.1.2. Dünya Ekonomisindeki Değişiklikler ve Osmanlı Devleti'nin Bu Değişim Karşısındaki Durumu

XVI. Yüzyılda başlayıp XVII. Yüzyılda etkisini daha da fazla hissettiren Coğrafi Keşifler sonucu Dünya üzerindeki ticaret yolları değişti ve eski ticaret yolları olarak adlandırılan İpek ve Baharat Yolu eski önemini yitirdi. Bunun temel sebebi Hint Deniz Yolu'nun üstünlüğü'nün Avrupalıların eline geçmesiydi. Bununla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan genel zenginleşme ve değerli madenlerin bolluğu da Osmanlı Devleti'ni XVI. Yüzyıldan itibaren etkilemeye başladı. Bu değişikliğin ilk görünen etkisi ticaret yollarının değişmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirlerinde ortaya çıkan düşüş oldu. Bu düşüş Osmanlı Devleti'ni fazlasıyla etkilediği için Hint Denizi'nde üstünlüğün sağlanması için mücadele edildi³⁵. Ancak bu mücadelelerde Osmanlı Devleti başarısız olacak ve Hint Deniz Yolu'na önce İspanya ve Portekiz sonrasında da İngiltere ve Hollanda hakim olacaktır³⁶. Bu keşifler sonrası Avrupa ülkelerinde Osmanlı piyasasındaki mallara karşı talepte artmaya başlamıştır.

Ekonomiyi derinden etkileyen bir başka gelişme de yine XVI. Yüzyılın sonlarında Doğu Akdeniz ülkelerinde görülen "Fiyat Devrimi"dir. Bu gelişme 1570'lerden sonra Akdeniz ülkelerinde kuvvetle hissedilen genel fiyat yükselmelerine yol açtı³⁷. Bu büyük fiyat artışları imparatorlukta da büyük bir fiyat artışlarının doğmasına da sebep olmuştur³⁸. Bu büyük fiyat artışları karşısında para eski gücünü yitirdiği için devlet devalüasyonla bunun önüne geçmeye çalışmıştır³⁹. Akçenin değerindeki bu değişikliğin yarattığı bu değişikliğin yarattığı enflasyon hazine gelirlerini azalttığı için devlet yeni önlemler aramaya başladı. İşte bu arayış Avarız-ı Divaniye olarak adlandırılan olağanüstü hal vergisinin sürekli hale getirilmesi

³⁴ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", Belleten, C. XXXVIII, S.152, Ankara, 1974, s.696. Bundan sonra Yücel, "Desantralizasyon" olarak kısaltılacaktır.

³⁵ Hint Denizi'nde üstünlüğün yeniden sağlanma çabaları için bkz. Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", İÜFTD, XXXI, İstanbul, 1977.

³⁶ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600), çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2003, s.50.

³⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", Belleten, XV, S.60, Ankara, 1951, s.656.

³⁸ Ö.Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" Belleten, XXXIV, S.133, Ankara, 1970, s.565-568.

³⁹ Ö.Lütfi Barkan, a.g.m., s.572.

sonucunu doğurdu⁴⁰. Gerçekte Avarız fevkalade hallerde, bilhassa harp zamanlarında merkezi hükümetin mal ve hizmet taleplerinden doğan daha sonraları para haline çevrilip bu mal ve hizmetlerin bedeli halinde toplanan bir vergiydi⁴¹. Hatta Avarız vergisinin yanına Avarız-ı Divaniye ile aynı dönüşüm sürecini takip eden Nüzül vergisi de eklenmişti. Böylece hem vergi kalemlerindeki bu artış hem de bu yeni vergilerin ağırlığı yüzünden reayanın vergi olarak ödediği vergi XVII. Yüzyılda bir önceki yüzyıla nazaran neredeyse on misli daha ağırlaşmıştı⁴².

Akçenin değerindeki bu düşüşün bir başka sonucu olarak da sabit gelirli yönetici sınıfın gelirlerinin sürekli azalmasıdır. Aldıkları ücretler sürekli artan fiyatlar karşısında yetersiz kalınca özellikle de askeri sınıfa dahil olanlar görevlerini kötüye kullanıp yasa dışı yollara sapmaya başladılar⁴³.

Avrupa'daki ekonomik değişimlerden Osmanlı Devletini en fazla etkileyenlerden biri de 1740'lardan itibaren başlayan merkezinde sanayi devriminin bulunduğu Avrupa'daki ekonomik büyümedir⁴⁴. Avrupa sanayileşirken artan tarım ürünleri ve tekstil sanayinin ham maddesi olan pamuk ihtiyacını Ortadoğu, Doğu Avrupa ve hatta Balkanlardaki pazarlardan karşılamaya çalıştı⁴⁵. Bunun Osmanlıya etkisi o güne kadar iç piyasayı beslemeye yönelik şekillenmiş olan Osmanlı tarımsal üretiminin⁴⁶ piyasa şartlarına göre kendini yenileyerek ürünlerini değiştirmesi oldu⁴⁷. Hatta bu değişimin Osmanlı tarımının temelini oluşturan çiftliklerin boyutunu da değiştirerek Asya'daki plantasyon benzeri büyük çiftliklerin oluşmasına etki ettiği iddia edilmiştir⁴⁸. Ancak son dönemde yapılan araştırmalar çiftliklerin boyutunun bu şekilde ve buna bağlı olarak değişmediğini daha net olarak göstermiştir⁴⁹. Yinede sanayi devriminin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Avrupa'nın ekonomik büyümesinin Osmanlı tarımını etkilediği söylenebilir.

⁴⁰ Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", TAD, IV, 6-7, İstanbul, 1966, s.213.

⁴¹ Bruce McGowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1981, s.1327.

⁴² A.g.e., s.1327-1328.

⁴³ Halil İnalcık, "Adaletnameler", Belgeler, C.II, S.3-4, Ankara, 1965, s.123.

⁴⁴ Joel Beinin, *Workers and Peasants in the Modern Middle East*, New York, 2001, s.21.

⁴⁵ Bu konudaki daha geniş bilgi için bkz; Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşmesi", *Toplum ve Bilim*, S.23, İstanbul, 1983, s.41-54.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1969, s.209.

⁴⁷ Joel Beinin, a.g.e., s.23.

⁴⁸ Traian Stoianovich, *Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800*, JEH, XIII, 4, s.398-411.

⁴⁹ Halil İnalcık, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Lanlords, and Tenants", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991, s.23-24. Bundan sonra İnalcık, "Big Farms" olarak kısaltılacaktır.

1.2. Ayanlığın Doğuşuna ve Gelişimine Etki Eden Faktörler

1.2.1. Toprak Sistemindeki Değişim

1.2.1.1. Tımar Sistemi'ndeki Bozulma ve Tımarların İltizama Dönüşmesi

XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren Ayanların ekonomik olarak güçlenmelerindeki en önemli faktörlerden biri Ayanların iltizamları ellerinde toplayarak zenginleşmelerini gösterebiliriz⁵⁰. O halde Tımar sisteminin bozularak tımarların iltizama dönüşmesi Ayanlığın doğuşunu ve gelişimini etkileyen önemli faktörlerden birisidir.

Biz Tımar Sistemindeki bozulmayı açıklamadan önce kısa da olsa bu sistemin Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'ndeki işleyişini açıklamalıyız. Tımar sistemi, Osman Gazi'den başlayıp, XVI. Yüzyıla kadar muntazam bir şekilde varlığını sürdüren bir sistemdir⁵¹. Tımar, "geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nâm ve hesaplarına tahsil selâhiyeti ile, tahsis edilmiş olan vergi kaynakları" demektir⁵². Tımar sisteminin görünürde üç temel fonksiyonu vardı. Bunları askeri idari ve mali fonksiyonlar olarak sıralamak mümkündür. Askeri fonksiyonu sonucu sayısı yüzbinleri bulan bir ordu ücretsiz beslenebiliyordu. İdari fonksiyonu ile hem devlete karşı bir tehdit oluşturabilecek yerel güçlerin gelişmesi engellenip hem de vergi kaynağı reayanın güvenliği sağlanıyordu. Böylelikle aynı zamanda askeri ihtiyaçlarla reayanın güvenliği ortak bir noktada buluşmuş oluyordu⁵³. Mali fonksiyonda çok sayıda memur görevlendirmek zorunda kalmadan vergilerin toplanabilmesiydi⁵⁴.

Osmanlı Devletinde toprakların geneli mülkiyeti tamamen devlete ait olan miri topraklardır. Devlet bu toprakları işlenmesi için genellikle evli olan hane halklarına dağıtırdı. Bu arazi sistemine çift-hane sistemi denir⁵⁵. Çift-hane sisteminde çiftçi

⁵⁰ Özkaya, Ayanlık, s.8-9.

⁵¹ İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", İÜFTD, c.XXXII, S.32, İstanbul, 1979, s.905.

⁵² Ö.Lütfi Barkan, "Tımar", IA, C.XII, s.286.

⁵³ E. Şükrü Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995, s.54-55. Bundan sonra Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar olarak kısaltılacaktır.

⁵⁴ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 1975, s.231. Bundan sonra Genç, "Malikane" olarak kısaltılacaktır.

⁵⁵ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", Osmanlı İmparatorluğu , Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s.4. Bundan sonra İnalçık, "Köy, Köylü" olarak kısaltılacaktır.

ailelere adına çift yada çiftlik denilen bir haneyi besleyecek büyüklükte bir toprak verilirdi. Toprağı alan hane toprağın asıl sahibi olan devlete kira ödemekteydi. Köylü ailelerin tasarrufuna bırakılan bu arazi satılmayan hibe ve vakfedilemeyen fakat babadan oğula intikal edebilen bir arazi idi. Bu arazilerin ortalama büyüklüğünü Halil İnalçık kanunnamelerden yola çıkarak verimliliklerine göre bir dönüm 920 metrekare olmak üzere 64.000 ilâ 138.000 metrekare olarak saptamıştır⁵⁶. İşte tımar sistemi ile dirlik olarak tahsis edilen topraklar bu topraklardır. Reaya devlete ve dirlik sahibine kanunların ön gördüğü vergi ve hizmetler dışında herhangi bir hizmet yapmaya mecbur değildi⁵⁷.

Tımarların tahsisatı ve kime ne kadar tımar verileceği kanunnamelerde tespit edilmiştir. Toprağa dayalı bir soy mülkiyetinin oluşmaması için de dirlik sahiplerinin hayatta olan oğullarına tımar verilmesi engellenmiştir⁵⁸.

XVI. Yüzyıla kadar bahsettiğimiz bu şekliyle işleyen tımar sistemi XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlayan dış kaynaklı ticaret yollarının değişmesi, fiyat hareketleri, savaşların uzaması gibi sebeplerle ve iç kaynaklı Celali İsyanları, Türedi İsyanları, Levend Hareketleri, İşsizliğin artması gibi sebeplerle⁵⁹ tımar sistemi eski işleyişini kaybetmeye başlamış⁶⁰ ve merkezi devlet tımar alanlarını mukata'alaştırma sürecine girmişti⁶¹. Yani daha önce dirlikler şeklinde mahallindeki görevlilere tahsis olunan mali gelirler giderek merkezi hazine gelirleri arasında katılmaya başlamıştı⁶².

Tımar topraklarının mukata'aya çevrilmesinin en önemli sebeplerinden biri imparatorluğun bu yüzyılda karşılaştığı güçlü devletler karşısında hem teknolojik açıdan güçlü hem de sayıca daha fazla bir merkezi bir orduya sahip olma isteğidir. Bu istek merkezi hazineye artı bir yük getirdiği için merkezi hazine vergileri nakli olarak alabileceği ve merkezi hazineye intikal ettirebileceği bir sistem aramaya

⁵⁶ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600, ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, çev. Halil Bertay, İstanbul, 2000, s.192.

⁵⁷ A.g.e., Aynı Yer.

⁵⁸ Ö. Lütfi Barkan, "Tımar" s.317.

⁵⁹ Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozulması", DTCFD, C.III, S.4, s.419-431.

⁶⁰ Tımarların ehil olmayan kişilere verilmesi bu işleyişin bozulmasında oldukça etkilidir. Bkz. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa Risalesi, Tedâbirü'l Gazavât", DTCFTAD, C.VII, S.12-13, 1973, s.164-167.

⁶¹ Özkaya, Ayanlık, s.94.

⁶² Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar s.164.

başladı⁶³. İşte bu arayış tımar topraklarının mukata'aya çevrilip bu mukata'alarında iltizama verilmesine yol açtı. İltizam sistemi kısa zamanda yaygınlaştı. Bunun temel sebebi artan masrafları karşılamak üzere mevcut aynı gelirlerin nakli gelirlere dönüştürülmesi zorunluluğu idi⁶⁴.

İltizam sisteminde hazineye gelir sağlayan en büyük kaynak mukata'alardı⁶⁵. İltizam sisteminde mukata'aların gelirleri maliye tarafından hesaplanarak işlenir. Yapılan bir müzayede ile müzayede olan mukata'aya en yüksek teklifi yapan kişi o mukata'ayı 1 ile 3 yıl arasında vergilendirme hakkına sahip olan mültezim olurdu⁶⁶. Mültezim devletin sağladığı mali, idari ve adli kolaylıklardan yararlanıp kanunların izin verdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi hareket ederdi. Müzayedede ödediği miktardan sonrada kalan kısım ise kendi kârı olurdu⁶⁷.

Devlet zamanla artan masrafların bütçede yarattığı açığı kapatmak için bir yandan masrafları azaltmaya çalışırken bir yandan da gelirleri arttırmaya çalıştı. Bunun için müsadere, yeni vergiler koyma, varolan vergilerin oranlarını arttırma ve iltizam sistemini yaygınlaştırma yöntemini seçti. İltizam müzayedesinde ortaya çıkan iltizam bedelinin bir kısmı mültezimden peşin olarak isteniyordu. Verginin toplanmasının aylar önce bu peşini yatırmak zorunlu olduğu için aslen askeri sınıf elinde bulunan iltizamlar onların yaşadığı ödeme güçlüğünden dolayı zengin tüccarlar ve tefeci grupların eline geçmeye başladı⁶⁸. Bu zümre genel olarak merkezden ayrıлып iltizamı olan bölgeye gitmezdi. Bunun yerine daha çok o bölgelerde vergi toplama ayrıcalığını iyi kar bırakan sözleşmelerle başkalarına bırakırlardı⁶⁹. 1734'de Malikane sahiplerinin yüzde 65i İstanbul'da yaşarken bu oran 1789'a kadar yüzde 87'ye kadar artmıştı⁷⁰. Uyguladıkları bir başka yöntemde iltizam'ı birkaç bölüme ayırıp yöre halkından kişilere yine bu sözleşmelerle devretmekti⁷¹. Böylece mültezim-ayan sınıfı arasında bir hiyerarşi başlamış oldu. Bu uygulamalar toprak üzerindeki sahiplik ve

⁶³ Mehmet Genç, "Malikane Sistemi", s.232.

⁶⁴ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire. 1600-1700", AO, VI, 1980, s.283-337. Bundan sonra İnalçık, "Military and Fiscal" olarak kısaltılacaktır.

⁶⁵ Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, 1986, s.21. Bundan sonra Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım olarak kısaltılacaktır.

⁶⁶ Mehmet Genç, "Malikane", s.233.

⁶⁷ A.g.m., Aynı Yer.

⁶⁸ Mehmet Genç, a.g.m., s.234.

⁶⁹ Bruce McGowan, Economic Life in Otoman Empire. Taxation, Trade, and the Struggle for Land. 1600-1800, Cambridge, 1981, s.58. Bundan sonra McGowan, Economic Life olarak kısaltılacaktır.

⁷⁰ McGowan, "The Age of The Ayans", s.710.

⁷¹ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İltimai Tarihi, İstanbul, 1979, s.339.

mülkiyet hakkı iddialarının dağılımını ve merkezi hükümete sorumluluk bağlarını belirsizleştirdiği için merkezi hükümetin bu topraklar üzerindeki denetimini zorlaştırdı⁷². Tımar sisteminden iltizam sistemine bu dönüş her ne kadar üreticilerin üretim sistemini etkilemediyse de onların ürettikleri ürünler üzerindeki hak iddia eden kişi sayısını arttırdı. Mültezimler yenilenen müzayedelerde ilk topraklarına yenilerini ekleyerek güçlerini arttırdılar. Vergi mültezimliği ayrıcalığından yararlanarak hem ücretli asker kullanma hem de bürokratik boşluklardan yararlanma yolunu takip ederek oluşan bu gücü desteklediler⁷³.

1.2.1.2. Malikane Usulünün Doğuşu

XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımarların iltizama dönüşmesinin temel sebebi olarak merkezi devletin yaşadığı ekonomik bunalımları ve yaşadığı nakit para sıkıntısını göstermiştik. Bu bunalımları doğuran en büyük sebeplerden birisi de uzun süren ve gelir getirmeyen savaşlardı. Osmanlı Devleti XVII. Yüzyıl boyunca yaptıkları savaşlarla ekonomik gücünü iyiden iyiye kaybetti. 1682'de başlayan Osmanlı Avusturya Savaşı'nda Lehistan, Venedik ve Rusya'nın Osmanlı karşısında blok oluşturmaları savaşın ömrünü uzattı⁷⁴. Maliyeyi çökerten bu savaşın yarattığı yıkıntıyı tamir etmek isteyen merkezi devlet bazı mukata'aları "kayd-ı hayat" şartı ile iltizama vermeye başladı. Buna malikane usulü denmekteydi. Bu usulde kendilerine ilk malikane verilen ulufeliler ödemelerinde devletin zorlandığı maaşlarını devlete bırakıp yıllık vergilerini ödemek şartıyla bu mukata'aları alıyorlardı. Böylece hem devlet gelir kaybına uğramadan maaş ödemelerinden kurtulacak hem de reaya menfaati gereği sahip olduğu vergi kaynağını korumak isteyecek bir koruyucuya sahip olmuş oluyordu⁷⁵.

Malikaneci adına muaccele denilen⁷⁶ ve devlet tarafından piyasa şartlarına göre tespit edilen ve mukata'anın sahibine sağlayacağı yıllık vergi gelirin 2 ilâ 10 katı bir bedeli ödeyerek bu mukata'aya sahip oluyor, her yıl "mal" denilen mukata'anın yıllık gelirini devlete ödüyordu⁷⁷. Bunun dışında malikanenin alınışı

⁷² Reşat Kasaba, "Incorporation of the Ottoman Empire, 1750-1820", Review, X, 5-6, 1987, s.808.

⁷³ McGowan, "The Age of The Ayans", s.62.

⁷⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, 1977, s.41.

⁷⁵ Genç, "Malikane", s.235.

⁷⁶ Batmaz, XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamalar, s.106.

⁷⁷ Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım, s.22.

iltizamın alınışına benzer bir müzayede ile gerçekleştirilirdi⁷⁸. Malikaneler başlangıçta ulufelilerle sınırlı tutulurken bu usulün yaygınlaşması ile birlikte reayaya da malikane sahibi olma hakkı verilmişti. Ancak XVIII. yüzyılın başlarından itibaren tanınan bu hak reayanın malikaneleri koruyabilecek siyasi güçten yoksun olması sebebiyle geri alınmıştır⁷⁹. Malikaneler bundan sonra vilayet ayanlarına da satılmaya başlayacaktır⁸⁰.

Ayanlar bu sistem içerisinde de çoğunlukla iltizam usulünde oynadıkları taşeron rolü oynamaya devam ettiler⁸¹. Malikaneleri ellerine geçiren malikaneciler, kendilerine mültezim olarak malikane bölgesinde yaşayan zengin ve nüfuzlu ayanları seçmişlerdir⁸².

Malikane sistemi ilk doğduğunda bu topraklarda yaşayan köylünün durumunda miri rejimdekinden bir farklılık yoktu⁸³. Ancak malikanelerin sık sık faizle satılıp el değiştirmesiyle birlikte malikane topraklarından çıkar umanların sayısı arttı. Bu durum vergilerin usulsüz bir şekilde arttırılarak reaya fakir duruma düşürüldü. Düzendeki bu bozulma köylüyü, büyük çiftliklerde gündelik işçi durumuna düşürmüştü, yaşam koşulları da buna bağlı olarak kötüleşmişti⁸⁴. Bu sırada ayanlar bu el değiştirmelerden de faydalanarak bu sistem içinde ezici bir güce ulaşma imkanı elde ettiler⁸⁵.

Malikane uygulaması başlangıçta kısa vadede hedefine ulaşarak acil giderlerin karşılanmasını sağlayacak bir finansmanı hazineye kazandırmış olmasına rağmen⁸⁶, uzun vadede pek çok sorunu doğurdu. Aynen iltizam sisteminde olduğu gibi malikaneler merkezde bulunan elit bir zümrenin tekeline geçti. Bu elit zümre yine daha önce iltizam sisteminde olduğu muhassılı oldukları bu toprakları yerel ayanlardan oluşan bir mültezim zümresi ile yönetmeye çalıştılar. Bu da yukarıda belirttiğimiz gibi köylü üzerindeki yükü daha da arttırdı. Bütün bunlara ek olarak malikanecilerin muhassılı oldukları topraklarda sanki kendi mülkleriymiş gibi hareket

⁷⁸ Mehmet Genç, a.g.m., aynı yer.

⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s.132.

⁸⁰ Mehmet Raşit, Tarih, İstanbul, 1280, C.II, s.328.

⁸¹ S.Gül Akyılmaz-Halil Cin, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Konya, 1995, s.345.

⁸² Mehmet Genç, "Malikane", s.244.

⁸³ Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul, 1965, s. 51. Bundan sonra Cezar, Levendler olarak kısaltılacaktır.

⁸⁴ Suraiya Faruqi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, çev. Elif Kılıç, İstanbul, 1997, s.66.

⁸⁵ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, 1995, s.34.

⁸⁶ Mehmet Genç, a.g.m., s.249.

etmeye kalkışmaları XVIII. yüzyılın başlarında oluşmaya başlayan büyük çiftliklerin ve yerel hanedanlıkların doğuşunda önemli rol oynadı⁸⁷

1.2.1.3. Arpalık Usulü

Ayanların etkinlik kazandığı olaylardan bir tanesi de yönetimde görülen Arpalık usulü tevcihin yarattığı sonuçtur. XVI. Yüzyılın başlarından itibaren sayıları artan vezirler için eyaletler yeterli gelmediği için, onlara geçim kaynağı sağlayabilmek amacıyla Anadolu'daki bazı sancaklar arpalık olarak verilmiştir⁸⁸. Sırf geçim kaynağı olsun diye vezirlere ya da beylerbeyi rütbesinde olan paşalara verilen sancaklara o kişinin arpalığı denmekteydi⁸⁹. Bu kişiler kendilerine verilen bu arpalıkta kalmazlar, bunun yerine yerlerine vekil tayin ederlerdi. Bu vekillere mütesellim denmekteydi. Sancağı yöneten bu mütesellimler ekseriyetle memleketin ileri gelenlerinden ve ayanlar arasından seçiliyordu⁹⁰.

Arpalık usulü sayıları gittikçe artmasına rağmen iş bulma zorluğu çeken⁹¹, ulemaya da geçimlerini kolaylaştırmak amacıyla kadılık, arpalık olarak verilmiştir⁹². İstanbul uleması da kendisine arpalık tevcih olunan askerinin yaptığı gibi İstanbul'dan ayrılmaksızın arpalıklarının naiplerinin aracılığı ile yönetmişlerdir⁹³.

1.2.1.4. Mütesellimliklerin Ayanların Eline Geçmesi

XVII. Yüzyılın sonlarına kadar valilerin mütesellimlerini genellikle kendi maiyyetleri arasından seçmesi usulü devam ediyordu⁹⁴. Ancak dışarıdan gelen ayanların devlet kurumlarına olan güvensizlikten dolayı yerel ayanların halk üzerinde kurdukları otorite kadar otorite kuramamaları kaza ayanlarından birisinin "reis-i a'yân"

⁸⁷ İnalçık, "Military and Fiscal", s.239.

⁸⁸ Musa Çadircı, "II.Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", DTCFD, C.XXVIII, S.3-4, 1977, s.287; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", DTCFD, C.XXVIII, S.3-4, 1977, s.371.

⁸⁹ Tayyip Gökbilgin, "Arpalık", İA, C.I, s.593.

⁹⁰ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985, s.194. Bundan sonra XVIII. Yüzyılda Osmanlı kurumları olarak kısaltılacaktır.

⁹¹ Hatta bu zorluk XVI. Yüzyılın ikinci yarısında çıkan suhte isyanlarının da en büyük sebebi olmuştur. Suhte İsyancıları için bkz. Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", DTCFD, C.IV, 1995, s.1; a.ya. Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, İstanbul 1995; a.ya. "Türkiye Tarihinde İçtimai Buhranlar Serisinden Medreseli İsyancıları" İÜİFM, C.XI, İstanbul, 1952, 361-387.

⁹² Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl", s.216.

⁹³ Tayyip Gökbilgin, "Naip", İA, C.IX, s.50-51.

⁹⁴ Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1944, s.13.

olarak seçilmesi sonucunu doğurdu⁹⁵. Sancaklarda mütesellim olarak gönderilen bu kişiler zenginleşmeye halktan usulsüz vergi alarak güçlerini arttırmaya başladılar. Bu bizim asıl konumuz olan ayanlığın belirmesi sonucunu doğuracaktı⁹⁶. Mütesellimlik ayanların güçlenmesinde hayati bir öneme sahip olduğu için mütesellimlikleri ele geçirmek konusunda ayanlar arasında şiddetli mücadeleler yaşandı⁹⁷. Devlet bu ayanlara zaman zaman “vezirlik” gibi ünvanlar da verse⁹⁸ asıl mücadele mütesellimlikleri ele geçirerek mukata’alar üzerinde kontrol hakkı kazanmak olmuştur.⁹⁹

Ayanların bu mütesellimlikleri ele geçirebilme konusunda halkın onlara verdiği destek de çok önemlidir. Zaman zaman bir mukata’anın muhassılı bir sancaktaki vergiyi toplamak üzere kendi istediği bir mütesellimi tayin etmek istediğinde halkın tepkisiyle karşılaşabiliyor, halk kendi tanıdığı ve bildiği bir ayana destek vermeyi benimseyebiliyordu¹⁰⁰.

Ayanların mütesellimlikleri ele geçirme konusunda ısrarcı tutumlarının arkasında bu görevin kendilerine verdiği resmi hüviyeti kullanma isteği de vardı. Mütesellim olan bir ayan vali vekili olarak görev yapıyor ve merkezi otoriteyi temsil ediyordu. Bu resmi ünvanın avantajlarından yararlanmak bu sayede otoritesini ve egemenliğini genişletmek istiyordu¹⁰¹. Mütesellimliğin ayanlar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte nüfuz ve servetlerini oğullarına intikal ettirerek güçlenen hanedanlar ortaya çıktı ve zamanla mütesellimlik bir hanedan görevi haline geldi¹⁰².

1.2.2. Toplumsal Huzursuzlukların Artması ve Merkezi Yönetime Güvenin Azalması

Ayanların mütesellimlikleri ele geçirmesinden bahsederken halkın ayanlara verdiği bir destekten söz etmiştik. Şüphesiz böyle bir desteğin oluşmasında XVI. Yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’da başlayan huzursuzluğun merkezi yönetime

⁹⁵ Özkaya, Ayanlık, s.117, 158-159.

⁹⁶ Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları , s.194

⁹⁷ Özkaya, Ayanlık, s.244.

⁹⁸ A.g.e., s. 137.

⁹⁹ Halil İncılık, “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, Studies in Eighteenth Century Islamic History, eds. T.Naff and R.Owen, London, 1977, s.34. Bundan sonra İncılık, “Centralization and Decentralization” olarak kısaltılacaktır.

¹⁰⁰ Nagata, Tarihte Ayanlar, s.63.

¹⁰¹ İncılık, a.g.m., s.32.

¹⁰² Özkaya, “Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, s.668.

karşı bir güvensizlik oluşturması gelir. Eyaletlere ve sancaklara atanan devlet görevlilerinin halka baskı yapmaları halk için ayanları bir sığınak yapmıştır. Ayanların doğuşunda ve XVIII. Yüzyılı etkileyen bir güç haline gelmelerinde bu da çok önemli bir faktördür.

1.2.2.1. Eşkıyalık ve Leventlik Faaliyetlerinin Artması

XVI. Yüzyılın sonları ve XVII. Yüzyılın başından itibaren yaşanan ekonomik zorluklar, Celali İsyanlar ve yöneticilerin yaptıkları baskılardan dolayı çiftini çubuğunu bırakıp eşkıyalığa soyunan köylüler ile azledilen bir paşanın maiyetinden olup paşanın azli yada gelirin azaltılması ile boşa kalan, uzun süren savaşlarda ordudan kaçıp eşkıyalığa soyunan askerlere “kapusuz ve bacasuz levendât” adı verilmekteydi¹⁰³. Bu taifenin ortaya çıkmasında yeniçeri ocağındaki bozulmada etkili olmuş yeniçerilikle alakası olmayan kişiler hem ordu ile sefere gitmeye başlamışlar hem de bu eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardır¹⁰⁴. 1596-1607 yılları arasında başlayan ve adına Büyük Kaçgun denilen dönemde Anadolu halkı yerlerini terk etmek zorunda kaldı. Bunu müteakiben paşaların maiyetinde bulunan sekban adı verilen leventlerin yarattığı sorunlarda ortaya çıktı. Tüm bu sorunlar halkın yerel liderlere yönelmesini ve ayanların ortaya çıkışını doğurdu¹⁰⁵.

Bu leventler XVII. Yüzyıldan itibaren köy basmak, yol kesmek, cinayet gibi birçok faaliyette¹⁰⁶ bulunup Anadolu halkını daimi olarak soymaktaydılar¹⁰⁷. Bu eşkıyalık faaliyetleri sonucu Anadolu halkı yerini yurdunu terk edip¹⁰⁸ İstanbul, Bursa, Edirne gibi Batı Anadolu şehirlere göç etmek zorunda kalmıştı¹⁰⁹. Göç edenlerden bir kısmı ayanların oluşturmaya çalıştığı çiftliklere sığınmak zorunda kalmıştı. Bu da ayanların güçlenmesinde bir faktör haline geldi. Özellikle XVIII. Yüzyılda ayanlar çiftliklerinde göçebe aşiretleri ve doğudan gelen göçebelere emek gücü açısından

¹⁰³ Özkaya, Ayanlık, s.73.

¹⁰⁴ Yücel Özkaya, “Anadolu’daki Yeni Çerilerin Düzensizliği ile İlgili Belgeler ve İzmir’de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge”, DTCFD, C.XXIII, S.12, 1965, s.75-76.

¹⁰⁵ Nurcan Abacı, Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl), Ankara, 2001, s.92-93.

¹⁰⁶ Mustafa Cezar, Levendler, s.192.

¹⁰⁷ Özkaya, Ayanlık, s.193.

¹⁰⁸ Halil İnalçık, “Adaletnameler”, Belgeler, C.II, S.3-4, Ankara, 1965, s.86.

¹⁰⁹ Mustafa Akdağ, Celali İsyanları, Ankara, 1963, s.251-253.

değerlendirmeye başladılar¹¹⁰.

Leventlik ve eşkıyalığın ayanları güçlendiren rolü sadece bu değildi. Bununla beraber ayanlar daha önce bahsettiğimiz mütesellimliği ele geçirmek üzere yaptıkları güç mücadelelerinde bu leventleri kendi maiyetlerine alıp güçlerini arttırmaya çalışmaktaydılar¹¹¹.

Garip bir şekilde ayanlar güçlenmek için bu leventleri kullanmalarına rağmen ayanların devlet tarafından muhatap alınıp, görevlendirilmeye başlamalarında da bu levent hareketlerinin ve eşkıyalığın rolü büyük olmuştur. Devlet eşkıyalık hareketlerinin başladığı yerde yerel ayanlardan yardım istemek zorunda kalmıştır¹¹².

1.2.2.2. Ehl-i Şer'in Halka Yönelik Baskıları, Rüşvet ve Yolsuzluğun Artması

XVIII. Yüzyıl'a gelindiğinde daha önceki yüzyıllardan devralınan rüşvet ve yolsuzluğun boyutlarının daha da arttığı görülür. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi memuriyetlerin süresinin kısaltılmasıdır. Bu sebeple bir sancağa tayin edilen valiler yada paşalar kısa sürede zengin olma yolunu tercih ederek çeşitli bahanelerle halkı sömürme yoluna gitmişlerdi. Nitekim Raşit tarihinde de paşaların "devr", "hılat", "zahire baha" ve diğer tekalif-i şakka türünden vergileri almaları konusundaki fermanlara değinilmiştir¹¹³.

XVIII. Yüzyılda yapılan savaşlar sırasında devlet düştüğü zor durumda imdad-ı hazeriye ve imdad-ı seferiye gibi vergiler topluyordu. Bu vergiler toplanırken bölgenin muhassılları kendi adlarına usulsüz vergiler toplamaktaydılar¹¹⁴. Ayanlar gittikçe ağırlaşan bu vergi yükünü kendi lehlerine kullanarak köylülere borç verip onları bir borç batağının içine sürüklediler. Böylece köylüler üzerindeki güçlerini arttırmış oldular. Öyle ki XVIII. Yüzyılın üçüncü çeyreği giderek yerleşen enflasyon, paranın

¹¹⁰ Reşat Kasaba, "Migrant Labor in Western Anatolia, 1750-1850, Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East, New York, 1991, s.116.

¹¹¹ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, s.105.

¹¹² Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.202-203.

¹¹³ Mehmet Raşit, Tarih, İstanbul, 1280, C.II, s.476.

¹¹⁴ Özkaya, Ayanlık, s.90-93.

değerinin düşmesi ve tefeciliğin yaygınlaşmasına sahne oldu¹¹⁵.

Daha ileride göreceğimiz gibi ayanların tayini valiler yada kadılar tarafından gerçekleşmekteydi. Valiler burada kim fazla para veriyorsa onun ayan tayin edilmesini sağlamışlar, bu da ayan başa geçtiği zaman parayla satın aldığı mevkisini yine daha fazla güç kazanabilmek için valiler, kadılar ve naiplerle anlaşması sonucunu doğurdu. Kısacası valilerin ve kadıların yaptıkları yolsuzluklar ileride ayanlarında önünü açmış ayanlar vali, kadı ve naiplerle anlaşarak halkı beraberce soymuşlardır¹¹⁶. Kadıların vali ve ayanları yargılayamaması bunların soygunlarına ses çıkaramaması da bu durumda etkili olmuştur¹¹⁷.

Toplanan usulsüz vergilerin yanı sıra kadıların yaptıkları usulsüzlüklerde vardı. III. Ahmet'in koyduğu yasa ile merkez memuriyetliklerinin sürelerinin kısaltılması kadılarında kısa süre görevde kalmalarına sebep oluyordu. Bu durumda kadılar geldikleri bölgede ayanlar ile işbirliği içerisine girmeye başlamışlardı¹¹⁸.

Devlet memurlarının bu tür usulsüzlüklerle prestijlerinin zayıflaması halkın giderek yerel ayanlara dayanması sonucunu doğuracaktı¹¹⁹. Halkın yerel ayanlara dayanılmasında etkili olan faktörlerden birisi de özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren toplanan Avarız vergisi yükünün giderek artması halkın yerel ileri gelenler aracılığı ile vergilerin indirimini talep etmektedir. Ancak özellikle ödeme güçlüğü çekildiği dönemlerde yerel ileri gelenler kredi ilişkileri sonucunda halka yardımcı olmakta, bu da onların hükümet karşısında güçlerini arttırmıştır¹²⁰.

1.2.3. Büyük Çiftliklerin Doğuşu

Buraya kadar anlattıklarımızdan yola çıkarak ayanların esas gücünün Osmanlı Devleti'ndeki vergilendirme sisteminde oynadıkları rolden kaynaklanan siyasi güç olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ayanların özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci

¹¹⁵ Elena Frangakis-Syrett, "The Trade of Cotton and Cloth in İzmir: From the Second Half of the Eighteenth Century to the Early Nineteenth Century", Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East, New York, 1991, s.103.

¹¹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1988, s.321.

¹¹⁷ Bekir Sıtkı Baykal, "Ayanlık Müessesinin Düzeni Hakkında Belgeler", BD, C.II, S.2, 1964, s.283-284.

¹¹⁸ Bruce McGowan, The Age of The Ayans, s.660.

¹¹⁹ Yücel Özkaya, "Rumeli'de Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler", VIII. Türk Tarih Kongresi, C.2, s.1408. Bundan sonra Özkaya, Rumeli'de Ayanlık olarak kısaltılacaktır.

¹²⁰ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerinde Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", OA, S.XV, 1995, s.68.

yarısında büyük bir güç haline gelmelerinde ekonomik faaliyetleri de oldukça önemlidir. Çünkü gerçek hayatta Osmanlı Ayanının siyasi ve ekonomik güçleri iç içe girmişti¹²¹. Ayanlık ve Osmanlı tarımsal üretimi üzerine yapılan çalışmalarda yerli ve yabancı bir çok araştırmacı ayanları güçlenmesinde büyük çiftlikler kumalarının etkili olduğunu ifade etmektedir.

Burada Ayanların güçlenmesini sağlayan bu çiftliklerin nasıl oluştuğuna bakmadan önce neden oluştuğuna dair tartışmalar kısaca değinmeliyiz. Gilles Veinstein Çiftliklerin neden oluştuğuna dair ortaya atılan görüşleri üç temel eksen etrafında topluyor¹²². Bunlardan ilki marksist teoridir çiftliğin doğuş sebebi feodal düzenden kapitalizme geçişin doğal bir süreci olarak görülmüştür. Bulgar tarihçi Gandev'in çalışmalarında getirdiği yoruma göre şehirli kapitalistler toprak sahibi senyörlerin ellerindeki toprakları almışlar, kira yükümlüsü özgür reaya ise proleterleşmiş bir ücretliye dönüşmüştür. İkinci yorum, önceleri Busch-Zatner, daha sonraları Stoianovich, Braudel ve Sadat tarafından öne sürülen ve görece olarak daha yakın dönemde Wallerstein'in "çevreleşme teorisi" ile tekrar güncellenen çiftliklerin Osmanlı tarımının kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin doğal bir sonucu olduğunu söyleyen yorumdur. Bu yoruma göre sanayi devrimini yaşayan Avrupa ihtiyaç duyduğu tarımsal ürünleri karşılamak için Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'daki pazarlara yöneldi. İşte büyük çiftliklerin kurulmasında da kısa süre de zenginleşmek isteyen ayanların kurdukları büyük çiftlikler önde gelmektedir¹²³. Yani bu görüşe göre çiftliklerin oluşumunda dış etken yani uluslar arası ticaretin etkisi gerekli ve yeterli şarttır¹²⁴. Bu konudaki üçüncü ve son görüş ise "Osmanlı teorisi" olarak adlandırdığımız ve bize daha yakın olan görüştür. Bu görüşü savunan İnalçık, Akdağ, Cvetkova ve Özkaya gibi tarihçiler aralarındaki çeşitli nüans farklılıklarına rağmen çiftliklerin oluşumunda Osmanlı Klasik Çağı'ndaki kurumlarının bozulmasının daha etkili olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre çiftliklerin oluşumunda eski toprak sisteminde ve vergi toplama usullerindeki bozulma ön plandadır. Biz özellikle

---

¹²¹ Suraiya Faroqi, "Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Mürüdzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991, s.78.

¹²² Gilles Veinstein, "On The Çiftlik Debate", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991, s.35-37.

¹²³ Immanuel Wallerstein, Hale Decdeli, Reşat Kasaba, "The incorporation of the Ottoman Empire into the World Economy", *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. Huri İslamoğlu-Inan, New York, 1987, 89-92.

¹²⁴ Gilles Veinstein, a.g.m., s.36.

bu üçüncü görüşün çiftliklerin nasıl oluştuğuna dair açıklamalarını işlemeye çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nde miri topraklardan olup da reayanın tasarrufuna bırakılan ve bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükteki toprak parçasına "çift" yada "çiftlik" denilirdi¹²⁵. Bu çiftliğin büyüklüğü kabaca 60 ilâ 150 dönüm arasında değişmekteydi¹²⁶. Halil İnalıcık'a göre miri arazilerin üzerindeki bu çiftlikler aslında hiç değişmeden varlığını muhafaza etmeyi bildi¹²⁷. O Büyük çiftliklerin mevat araziler üzerinde yönetici sınıf arasından bazı kişilerin müteşebbis olarak toprakları şenlendirmesi ile oluştuğunu söylemektedir. Bu çiftliklerde emek gücü olarak köle yada ortakçılar kullanılmaktaydılar. Devlet miri arazinin statüsünün değişmesine izin vermediği için büyük çiftliklerin çoğunun kökeni ıslah edilmiş mevat arazilerdi.

Ancak mevat arazilerinin bu şekilde değerlendirilişi dışında çiftliklerin oluşumunda iki farklı yöntemin daha olduğu ifade edilebilir. Bunlardan ilki kanunun reayanın çiftliklerini satmasına, ödünç vermesine, hediye etmesine, emanet yada borç karşılığı rehine olarak bırakmasına, kiralanmasına, takas edilmesine yada bir başkasına keyfi olarak aktarmasına yasak koymasına rağmen¹²⁸, uygulamada bu işlemler tımarlı sipahinin bilgisi ve izni dahilinde yapıldığında izin vermekteydi¹²⁹. Klasik kanunun bu türden bir uygulaması tımarlı sipahinin tımarında bulunan reaya çiftliklerini temellük ederek hassa çiftliğini daha da genişletmesini sağlıyordu¹³⁰. Bunun yanı sıra reayanın elinde olup da tarlalar gibi miri olmayan tamamıyla mülk olan bahçeler ve bağlar da vardı. Bunların satın alınıp birleştirilmesiyle de XVIII. yüzyılda çiftliklerin oluştuğu gözlenmiştir¹³¹. İkincisi de köylülerin toprağını zorunlu olarak terk etmesi sonrasında bu topraklara yönetici sınıf yada yerel ayanlar tarafından el konması şeklindeki oluşumdur. Merkezi yönetimin çözülme yaşadığı XVII. Yüzyılın başlarından itibaren arta savaş masrafları, savaş gelirlerindeki düşüş, ticaret yolların değişmesi sonucu gümrük gelirlerinin azalması, Doğu Akdeniz'deki fiyat devrimleri ve Avrupa değerli madenlerinin Osmanlı ülkesinde yarattığı enflasyon gibi sebeplerle reayaya çok yüksek vergi bindirilmeye başlandı. Köylü girdiği ağır

¹²⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Çiftlik", İA, C.III, s.392.

¹²⁶ İnalıcık, "Big Farms", s.18.

¹²⁷ A.g.m., s.19.

¹²⁸ McGowan, Economic Life, s.141-142.

¹²⁹ A.g.e., s.141.

¹³⁰ A.g.e., s.137.

¹³¹ Gilles Veinstein, "On The Çiftlik Debate", s.41.

borcun tesiriyle toprağını terk edip büyük şehirlere göç etmeye başlayınca miri topraklar da yönetici sınıfın çeşitli üyeleri yada bölgenin güçlü ayanları tarafından ele geçirilmeye başlandı¹³². Köylünün bu kaçışında en önemli etkenlerden biri de eşkıyalık hareketleri sonucu güvenliğinin azalması ve yöneticilerin yaptıkları usulsüzlükler ve topladıkları angarya vergilerdi¹³³.

Ayanlar bu ele geçirme yarışında sabit geliri ulufelilere göre daha üstün durumdaydılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi akçenin sürekli değer kaybetmesi dolayısıyla sabit gelirlielerin ekonomik gücü bundan önceki yüzyıllara kıyasla daha da azalmıştı.

Ayanların bu toprakları ele geçirmesinde tımar ve zeamet köylerinin iltizamlarını ellerinde bulundurmaları etkili olmuştur¹³⁴. Bir başka önemli faktörde kadıların borçlu köylüler ile ayanlar arasındaki davalarda ayanlar lehine karar vermeleridir¹³⁵. Ayanlar özellikle 1760-1808 yılları arasındaki dönemde Avrupa'da Doğu Akdeniz bölgesinin mallarına gelen talebin ve bu ürünlerin fiyatının artması ile eşzamanlı olarak güçlendi ve önem kazandı¹³⁶.

---

¹³² Halil İnalçık, "Adaletnameler", s.126-127; Özkaya, "Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", s.667.

¹³³ Bruc McGowan, "The Age of The Ayans", s.680

¹³⁴ Yuzo Nagata, Tarihte Ayanlar, s.68.

¹³⁵ İnalçık, "Big Farms", s.22.

¹³⁶ Halil İnalçık, a.g.m., s.24.

1.3. Ayanlık Seçimi ve Ayanların Görevlendirilmeleri

1.3.1. Ayanlık Seçimi

Ayanlığın doğuşuna etki eden faktörler içinde değindiğimiz, devletin uzun süren savaşlar içinde yaşadığı ekonomik zorluklar, bozulan toprak idaresi, ekonomik bunalımın halka yansımaları olan giderek ağırlaşan ve çeşitlenen vergiler ve merkezi idarenin tayin ettiği idarecilerin yolsuzlukları merkezi devletin giderek artan bir şekilde ayanlara ihtiyaç duyması sonucunu doğurdu¹³⁷. Devlet ayanlarla olan ilişkisini XVII. Yüzyılın sonlarına kadar “ayan-ı vilayet” olarak ifade edilen bir şehrin ileri gelenleri anlamındaki genel bir ifadeyle kuruyordu. Ancak malikanelerin iltizam usulüyle ele geçirilmesinde, arpalık olarak verilen yerlerin mütesellimi olunmasında, voyvodalıkların alınmasında ayanlar etkili hale gelince bazı ayanlar müstakilleşmeye başladı. Devlette XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bölgenin en güçlü ayanıyla muhatap olmaya başlayınca ayanların kendi arasından bir ayan reisi belirlemeleri zorunlu hale gelecekti¹³⁸. Reis-i Ayan olan kişi mütesellimliklerin alınmasında, voyvodalıkların ve malikanelerin alınmasında daha etkin hale geleceği için bu seçim önem kazanıyordu.

Ayan reisinin belirlenmesi kimi zaman seçimle olmasına rağmen genelde bu iş mütegalibelik hareketleri denilen ayanlar arasındaki mücadele ile belirlenmekteydi¹³⁹. Ancak ne olursa olsun ayan olacak kişinin vilayet ileri gelenleri ve halkın üzerinde ittifak ettikleri ve benimsedikleri bir kişinin olması bir kaideydi¹⁴⁰. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarına doğru bu genel kaidede bozulmalar görülecek ve rüşvet ayanlık tayininde önemli bir rol oynamaya başlayacaktır. Kamil Kepecioğlu ayan tayininde ahalinin istek ve ittifaklarına yer vermeksizin ayan olacak kişilerin bir yolunu bularak rüşvet verip kendilerini ayan nasp ettirdiklerinden bahsetmektedir. Tabii ki bu kişiler başa geldiklerinde ise salyane defterlerine emredilen miktardan ayrı olarak ekledikleri vergilerle bu görevi elde ederken ettikleri bu zararı misliyle çıkarmaktaydılar¹⁴¹.

Seçimlerin nasıl yapıldığına dair herhangi bir nizamname olmamasına ve

¹³⁷ Özkaya, Ayanlık, s.114.

¹³⁸ A.g.e., s.116-118.

¹³⁹ Özkaya, “Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, s.714-715.

¹⁴⁰ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.203.

¹⁴¹ A.g.e., aynı yer.

seçimlere kimin katıldığına dair elimizde bir belge olmamasına rağmen¹⁴² Özkaya'nın bu konudaki düşüncesi vesikalarda reayadan hiç bahsedilmemesinden dolayı bu seçimin başta kadılar olmak üzere şehir ayanları tarafından yapıldığıdır¹⁴³. Seçimle işbaşına gelen Ayan kendileri hakkında bir şikayet gelmedikçe uzun zaman işbaşında kalabilmekteydi¹⁴⁴.

1726'da çıkarılan hanedan sahibi olanların sancak beyi olabilecekleri içerikli ferman ayanların resmi gücünün oluşmasını sağladı. Bu tarihten sonra ayanlara artık isimleriyle hitap edilmeye başlanacaktır¹⁴⁵.

Devlet resmi ayan olarak adlandırılacak olan reis-i ayanın atamasını 1765, 1779 ve 1784'te merkezileştirmeyi amaçladı. Ancak zayıflamış olan merkezi yönetimin bunu başarabilmesi mümkün olmadı¹⁴⁶.

1.3.2. Ayanların Üstlendikleri Görevler

Ayanların resmi görevi halkla hükümet arasında aracılık yapmak yani, asker, zahire toplanması, vergi dağıtımı ve toplanması ile bölgenin güvenliğinin sağlanması idi. Ayanlar bu görev karşılığı ayanlık ücreti denilen bir ücret almışlarsa da bu ücret devletten değil toplanan vergilere yapılan eklerden sağlanmıştır. Bu sebeple ayanların hiçbir zaman birer memur haline gelmediklerini söyleyebiliriz¹⁴⁷. Devlet henüz ayanlık kurumu oluşmadan ayan-ı vilayetten ve ayanlık mücadelesinde bulunan mütegalibelerden hizmetler almaktaydı¹⁴⁸. Bu ayanların güçlenmesini sağlayan bir unsurdur. Ayanlar münferit hale gelip güçlendikçe daha fazla görev kendilerine yüklenmiştir. Bu görev tevcihinde merkezi otoritenin zayıflığının ve devlet adamlarına duyulan güven azalmasının etkisi büyüktür.

1.3.2.1. Eşkıyaların Yakalanması ve İsyanların Bastırılması

XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerden doğduğuna işaret ettiğimiz levent taifesi Anadolu halkını ve devleti rahatsız etmekteydi. Bununla beraber bütün XVII. Yüzyıl boyunca sürüp ayanlığın ilk teşekkül ettiği yıllara da rastlayan Celali isyanları

¹⁴² Mert, "Ayan", s.196.

¹⁴³ Özkaya, Ayanlık, s.118.

¹⁴⁴ A.g.e., s.178.

¹⁴⁵ A.g.e., s.213.

¹⁴⁶ McGowan, "The Age of The Ayans", 711.

¹⁴⁷ Özkaya, Ayanlık, s.271.

¹⁴⁸ Özkaya, a.g.e., s.116.

devam ediyordu¹⁴⁹. Devletin Ayanlardan XVIII. yüzyılın başlarından itibaren talep ettiği ilk hizmetler arasında eşkiyaların yakalanıp kafalarının kesilerek İstanbul'a gönderilmesi ve Anadolu'daki karışıklıkların giderilmesi olmuştu¹⁵⁰. Anadolu ve Rumeli Ayanlarında güçleriyle birlikte seferler katılmaları ve "eşkiya teftişleri"nde yardımcı olmaları istenmiştir¹⁵¹.

Ayanlar bu eşkiyaların yakalanması konusunda çoğu zaman fermanlara uyup devlete yardımcı olmalarına rağmen zaman zaman eşkiyalarla anlaşıp halkı beraberce soyma cihetine gitmekteydi. Bu dönemde yayınlana fermanlarda ayanların bu şekildeki davranışlarının cezalandırılacağı ifade edilmiştir¹⁵².

1.3.2.2. Vergilerin Toplanması

XVIII. Yüzyılda daha önceden de ifade ettiğimiz gibi merkezi devlet otoritesinin sarsılması ve merkezi devlet memurlarının prestijinin azalmasından dolayı devlet mütesellim olan ayandan vergilerin toplanması konusunda yardım almaya başlamıştı. Devlet nezdinde önemi giderek artan ayanlar cizyeden koyun vergisine, paşalara ait vergilerden devlete ait her türlü vergiyi toplamaya başlamışlardı¹⁵³. Ayanların mütesellimliği almalarında dışarıdan gelen yani İstanbul'dan tayin olan şahısların güçsüzlüğü etkilidir.

Devlet ayanları yaptıkları bu iş için herhangi bir ücret ödemezdi. Bu da ayanların vergilerin üzerine kendi hesaplarına vergiler eklemesine neden oldu. Özellikle XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşlar sırasında hem vergilerin artması hem de ayanların kendi hesaplarına para eklemeleri reaya'yı zor duruma düşürecekti¹⁵⁴.

1.3.2.3. Asker Toplama

Asker toplama konusunda XVIII. Yüzyılın ilk yarısında devlet vilayet ayanının önde gelenlerinden asker istemek yoluyla, ikinci yarısında ise resmi ayan olan kişiler

¹⁴⁹ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", TAD, C.II, S.2-3, s.33-34.

¹⁵⁰ Özkaya, Ayanlık, s.143.

¹⁵¹ Özkaya, "Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", s.670.

¹⁵² Özkaya, Ayanlık, s.143.

¹⁵³ A.g.e., s.147.

¹⁵⁴ A.g.e., s.149-152.

aracılığı ile asker teminini sağlama yoluyla yardım almıştır¹⁵⁵. Özellikle son iki savaş ayanlara daha fazla başvurulması ve onların da daha güçlenmesi sonucunu doğurdu. Ayanların resmi hüviyeti güçlendi¹⁵⁶. Kendilerine olan ihtiyacı bilen ayan sınıfı giderek devlet içinde bir devlet gibi hareket ederek merkezi devletin itibarını daha da zedelemiştir¹⁵⁷.

Seferler sırasında ayrıca devlet sefer masraflarının toplanması konusunda da bu son iki savaşta ayanlara başvurmuştur. Ayanlar asker ve sefer masraflarını karşılama konusunda da kendi çıkarlarına göre hareket etmiş fazla para toplamışlar, topladıkları fazla sefer malzemelerini savaş sonrasında reaya iade etmemişlerdir¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ A.g.e., s.153.

¹⁵⁶ Yaşar Yücel, "Desantralizasyon", s.696.

¹⁵⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.IV, Ankara, 1982, s.437.

¹⁵⁸ A.g.e., s.162-163.

2. BÖLÜM

BURSA'DA AYANLIK KURUMU

2. BURSA'DA AYANLIK KURUMU

Bursa'da Ayanlık Kurumu'nun birinci bölümde ifade ettiğimiz özelliklere ne kadar benzeşip benzeşmediğini ikinci bölümde Bursa'daki Osmanlı arşivlerine dayanarak ifade etmeye çalışacağız. Burada çalışmanın temeline mahkeme kayıtlarından ulaştığımız bilgiler oluşturacaktır. Ancak buna geçmeden önce çok genel olarak 'Bursa şehrinin XVIII. yüzyıldaki durumu ve şartları neydi?' sorusuna cevap aramalıyız.

2.1. XVIII. Yüzyılda Bursa Şehri'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluş safhasında uzun yıllar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan ve Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret, tekstil ve tarım merkezlerinden biri olan Bursa Osmanlı Devleti'nin XVII. Yüzyıldan itibaren büyüyen bunalımlarından etkilenmiş, XVIII. yüzyılın ortalarında henüz merkezden kontrolü mümkün olan bir şehir olarak sürgün kenti olmuştur¹⁵⁹. Bununla ilgili olarak Bursa kadısına yazılan 1758 (sefer 1172) tarihine ait bir belgede Divan-ı Hümayun hâceganlarından olan Ayandan Seyyid Selami'nin Bursa'daki sürgününün sona erdiği ve tekrar İstanbul'daki evine geri dönebileceği buyurulmuştur. Bu da bize Bursa'nın üst düzey devlet görevlileri için bir sürgün şehri olarak kullanıldığını gösteriyor¹⁶⁰.

Suhte ve Celali ayaklanmaları Bursa şehrini de ekonomik olarak etkilemiş, hatta 1607'de Bursa Celalilerin saldırı ve yağmalarına maruz kalmıştır. Bununla beraber Bursa sefere gitmeyen askerlerin de kaçıp saklandığı bir yer haline gelmiştir. Tabii ki bu taifenin halk üzerinde yarattığı kargaşa ve korku ekonomik ve toplumsal bir bunalımı da beraberinde getirmiştir¹⁶¹.

XVII. Yüzyılın beraberinde getirdiği Anadolu'daki bu türden isyanlar birinci bölümde de belirttiğimiz gibi Bursa ve diğer büyük şehirlere göçü beraberinde getirmiştir. Kamil Kepecioğlu Bursa Kütüğü'nde Celali isyanlarının Bursa şehrinde yarattığı tahribatı ve isyanlar sonrasında Bursa'ya dışarıdan gelen göçü şöyle aktarmıştır:

¹⁵⁹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.156, 203; C.III, s.298, C.IV, s.8

¹⁶⁰ B.Ş.S., B 175/64a, B 175/61b, B.215/15a.

¹⁶¹ Bursa Ansiklopedisi, ed.Yılmaz Akkılıç, Bursa 1987, s.113-114, B.Ş.S., B 242/61a.

"I. Sultan Ahmet tahta çıktığı zaman Anadolu çok karışık ve her tarafta "Celâli" adı verilen eşkiya, namuslu insanları şehirden şehire gidemeyecek bir hale koymuşlardı. Soygunculuk, hırsızlık en ufak işlerdendi. Sultan Ahmet, Bursalı Nakkaş Hasan Paşa'yı muhafız gönderdi ve Kuyucu Murat Paşa'yı da bu eşkiyaların temizlenmesine memur eyledi. 1607'de Bursa'dan çok uzak yerlerdeki Kalenderoğlu adındaki bir eşkiya Bursa'ya geldi. Atıcılar'a çadır kurarak Bursa'yı sıkıştırmaya, yakıp yıkmaya başladı. Bursa'nın en felâketli günleri bu sıralarda idi. Selçuk Hatun imamı Tatar Hasan Efendi, Şeyh Sürmeli Mehmet Efendi bunların eline düştü. Hasan Efendi şehit edildi. Mehmet Efendi korkusundan öldü. İncirli Camii imamı Ömerzâde Şeyh Hasan Efendi'nin pek güzel sesli, eli ve ayağı düzgün bir genç oğlu varmış. Bu çocuğun sesini eşkiya reisi işitmiş, hemen şeyhe adam yollayıp çocuğu istetmiş. Şeyh gelen adamları boşa çevirmiş ise de son gelişlerinde ziyade tazyik eylediklerinden oğlunun ağlaya ağlaya başını kesip haydutların önüne koymuş. Kalenderoğlu bu sefer kendisi kalkıp gelmiş, atılan kurşunlardan birisi şeyhi öldürmüş ise de melun eşkiyalar şeyhin ölüsünü tekke kapısına asarak omuzlarına mumlar dikip, çekilip gitmişler. Bursa'nın bu vaziyette bulunduğu İstanbul'dan duyulunca Bursalılara yardımcı gelmiş, Nakkaş Hasan Paşa'da bu kuvvet daha yaklaşımadan Kalenderoğlu takımı toparlayıp Mihaliç yoluna kaçırmış, çok geçmeden Murat Paşa da yetişince eşkiyalar kaçmağa mecbur kalmışlardır. Bu eşkiyalar Bursa'da birçok hanları, evleri, çarşıları yakmışlardır. Bir fikir verebilmek için yalnız Hameyn vakıflarına yaptıkları tahribatın listesini arzedeğim.

Celâli eşkiyası Bursa'ya müstevli oldukça Hameyn vakıflarından aşağıdaki binalar tamamen yanmıştır.

<u>Kıymeti</u>	<u>Mahallesi</u>	<u>Cinsi</u>
24.000	Emirsultan Mahallesi	Altı odalı bir ev
13.000	Hoşkadem Mahallesi	Dört odalı bir ev
4.500	Köseler Mahallesi	Dükkan
5.500	Mücellidi Mahallesi	İki odalı bir ev
6.000	Enbiya Mahallesi	Üç odalı bir ev

4.920	Abdal Mehmet Mah.	İki odalı bir ev
2.000	Kepezler Mahallesi	İki odalı bir ev
18.000	Dâye Hâtun Mahallesi	Üç odalı bir ev
17.800	Sultan Orhan Mahallesi	Odalar
6.000	Ebu İshak Mahallesi	İki dükkan bir oda
3.240	Ulu Camii yanında	İki dükkan
4.400	Karacaahmet Mah.	Bir boyacı dükkanı

Celâli eşkıyası Bursa'ya gelmezden bunların zulüm ve şerlerinden civardaki kazalarda birçok kimseler Bursa'ya iltica etmişlerdir. Böyle gelenlerden Mehmet kızı Cemile, Orhan Camii havalisinde oturur ve işiyle meşgul olurken Ali oğlu Ahmet, yatsı namazından sonra hevasına tabi beş kişi ile âlet-i harp ile gelip alenen ve cebren fiil-i şeni' icra eyledikleri ve Ali oğlu Husri dahi bir bıçak ile elini yaralayıp koynundan 700 akçesini aldıkları cihetle Bursa'daki dergâh-ı âlî yeniçerileri zabiti Mehmit Subaşı tarafından Ahmet tutularak mahkemeye getirilmiş ve Ahmet, külliye inkâr eylemiş ise de şahitlerin ifadeleriyle keyfiyet tahakkuk eylediğinden hakkından gelinmiştir.¹⁶²

Yine birinci bölümde ifade ettiğimiz tüm ekonomik bozulmalar Bursa şehrinin de ekonomik dengesini bozmuştur. Bu durum ülkenin birçok şehrinde olduğu gibi Bursa'da da enflasyonun artmasını neden olmuştur¹⁶³.

Bütün bunların yanı sıra Bursa'da da Anadolu'nun diğer şehirlerinde baş gösteren eşkıyalık faaliyetlerinin var olduğunu ve genel asayişin bozulduğunu da söyleyebiliriz¹⁶⁴.

¹⁶² Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.312.

¹⁶³ Bursa Ansiklopedisi, ed.Yılmaz Akkılıç, Bursa 1987, s.120, B 123/46a.

¹⁶⁴ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.156, 203; C.I, s.202, B 123/16a, B 123/36a.

2.2. Bursa'da Ayanlığın Doğuşu ve Gelişimini Etkileyen Faktörler

Bursa şehrinde Ayanlığın tam olarak hangi tarihlerde oluşmaya başladığına dair kullandığımız kaynaklar arasında ve incelediğimiz dönemdeki belgeler arasında kesin tarihler yer almamaktadır. Ancak bununla beraber birinci bölümde ifade etmiş olduğumuz Ayanlığın oluşumunu etkileyen genel faktörler incelediğimiz dönemin Bursa Mahkeme kayıtlarında da karşımıza çıkmaktadır. Biz de bu belgeleri Bursa şehrinde ayanlığın doğuşunu ve gelişmesini etkileyen faktörler arasında değerlendireceğiz.

2.2.1. Tımarların İltizama Dönüşmesi ve Malikane Sisteminin Etkisi

Birinci bölümde Ayanların doğuşunu ve güçlenmesini etkileyen faktörlerin en başında Tımarların İltizama dönüşmesini almış bu dönüşümün Ayanlara etkisini açıklarken de şöyle ifade etmiştik:

“Devlet zamanla artan masrafların bütçede yarattığı açığı kapatmak için bir yandan masrafları azaltmaya çalışırken bir yandan da gelirleri arttırmaya çalıştı. Bunun için müsadere, yeni vergiler koyma, varolan vergilerin oranlarını artırma ve iltizam sistemini yaygınlaştırma yöntemini seçti. İltizam müzayedesinde ortaya çıkan iltizam bedelinin bir kısmı mültezimden peşin olarak isteniyordu. Verginin toplanmasının aylar önce bu peşini yatırmak zorunlu olduğu için aslen askeri sınıf elinde bulunan iltizamlar onların yaşadığı ödeme güçlüğünden dolayı zengin tüccarlar ve tefeci grupların eline geçmeye başladı. Bu zümre genel olarak merkezden ayrıлып iltizamı olan bölgeye gitmezdi. Bunun yerine daha çok o bölgelerde vergi toplama ayrıcalığını iyi kar bırakan sözleşmelerle başkalarına bırakırlardı. 1734'de Malikane sahiplerinin yüzde 65'i İstanbul'da yaşarken bu oran 1789'a kadar yüzde 87'ye kadar artmıştı. Uyguladıkları bir başka yöntemde iltizam'ı birkaç bölüme ayırıp yöre halkından kişilere yine bu sözleşmelerle devretmekti. Böylece mültezim-ayan sınıfı arasında bir hiyerarşi başlamış oldu. Bu uygulamalar toprak üzerindeki sahiplik ve mülkiyet hakkı iddialarının dağılımını ve merkezi hükümete sorumluluk bağlarını belirsizleştirdiği için merkezi hükümetin bu topraklar üzerindeki denetimini zorlaştırdı.”

Birinci bölümdeki bu ifademizi doğrulayan 1786 (h.1200) tarihli bir mahkeme kaydında İstanbul'dan gönderilen bir emr-i âlî'de vezirlerden Ali Paşa, oğulları Seyyid Atullah Bey ve İsmet İbrahim beyler ile müderrislerden Ali Rıza, Derviş Ali, Mustafa

ve Mustafa olarak isimleri sayılan dört kişi ile bunlardan birinin kardeşi Ali'de dahil olmak üzere ortaklaşa malikane usulü ellerinde olan Sultan Murat Han-ı Sâni, Hazret-i Emir Sultan ve Haremeyn-i Şerifeyn evkâfindan olan Yörükân ve buna tabi olan mukataasının her türlü vergilerinin, hasılatının ve aidatlarının toplanması işini ayandan el-Hâc Süleyman'a devrettiklerini ifade etmektedirler¹⁶⁵.

Görüldüğü gibi merkezde bulunan görevliler kendi malikanelerinde olan vergileri toplamak için Bursa'daki bir Ayana görev veriyor. Bu durum Ayanların hem ekonomik hem de prestij açısından güçlenmesine sebep olmaktadır.

Aklımıza şu soru geliyor; İltizamlar verilirken bir çok Ayan arasından hangisine veriliyordu? Elimizdeki bir kayıttan da anlaşıldığına göre iltizamların kime verileceğine dair ölçülerden birisi halkın mültezim olan kişiyi sevmesi ve benimsemesiydi. Kamil Kepecioğlu'nun da vurguladığı gibi vilayet ahalisinin üzerinde ittifakta bulunduğu kişilerin ayan seçilmesi bir gelenektir. Ancak bazı kazalarda gücü elinde bulunduran kişiler ahalinin rıza ve talebi olmaksızın rüşvet vererek kendilerini ayan seçtirmekte bundan sonra da salyane defterlerinde istenilen vergi dışında kendileri için de vergi istedikleri ve hatta kişisel garzleri olan kişileri namuslu insanlar olmalarına rağmen kadiya şikayet edip cezalandırılmalarına sebep oldukları görülmüştür. İşte bu türden durumların önünü almak için yazılan 1779 tarihli bir emirnamede eskiden beri olageldiği şekilde ahalinin bilip tanımadığı kendinden razı olmadığı ve ittifaken kabul etmediği kişilere valiler ve hakimler tarafından ayanlık için buyruldu ve mürasele verilmemesinin gerektiği ifade edilmiştir¹⁶⁶.

Mütesellimliklerin kime verileceği konusunda da ayanın tercihi belirleyici olmuştu. Sancakbeyi olan kişiye bölgenin ayanının istediği bir kişiyi mütesellim tayin etmesi hemen hatırlatılırdı¹⁶⁷. Birinci bölümde de ifade ettiğimiz gibi devletin yaşadığı nakit para sıkıntısı Malikane sistemini zorunlu hale getirmişti. Bu sistemde malikaneler öncelikle merkezdeki ulufelilere dağıtılırken daha sonraları reaya da dağıtılmış ancak reaya bu toprakları koruyacak güçte olmadığı için bu uygulamadan vazgeçilip ayanlara dağıtılmaya başlamıştı. Bursa bölgesi cizyelerini de ayan sınıfına malikane olarak verilmişti. Bu durum 3 Kasım 1784 (18 Zilkade 1198) tarihli mahkeme kaydında aktarılan bir belgede açıkça görülmektedir. Ayandan Ahmed,

¹⁶⁵ B.Ş.S., B.228/29.

¹⁶⁶ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s. 202.

¹⁶⁷ B.Ş.S., B. 219/17b.

Muhammed Emin ve Hüseyin'in daha önceden beri "bervech-i malikâne iştirâken" toplayageldikleri Bursa, Kocaeli, Karesi, Kazdağı, Bolu, Mihaliç, Biga, Kütahya, Sultanyeri ve Karahisar-ı Sahib'e tabii bölgeleri cizyelerini toplarken yaşadıkları zorlukları Devlet merkezine şikayet etmeleri ile de görülmüştür. Bu belgede şikayet konusu dikkat çekicidir. Söz konusu belgede şikayetçi olan ayanlar kendilerinin bu vergileri toplamasına subaşilar ve diğer ehl-i örf taifesi ile mütesellimler, vakıf mütevellileri ve büyük emlak sahipleri zorluk çıkarmazken verginin toplanacağı halk içinden bir grubun kendilerinden istenen verginin daha önceden toplanandan fazla olduğunu gerekçe göstererek muhalefet ettiklerini söylemişlerdir. Belgeden aksettirildiği şekliyle bu aynı zamanda bu bölgedeki Ayana ve diğer devlet görevlilerine karşı da yapılan bir muhalefettir. İstanbul'dan gelen emirde de devleti ve vergi toplayıcısı ayanı hiçe sayarak isyan eden bu grubun isyanlarının önlenmesi vergi toplama işinin daha önceki senelerde olduğu gibi aksatılmadan devam ettirilmesi istenmiştir¹⁶⁸.

Hicri 1192 yılına ait bir diğer belge de bize yine ayanların açık bir şekilde malikane yoluyla cizye toplama hakkını elde ettiklerini göstermektedir. Bursa kadısına gönderilen bir fermanla Hüdavendigâr, Kocaeli, Biga, Karesi, Kütahya, Bolu, Sultanyeri, Karahisar-ı Sahib, Kazdağı, Mihaliç ve buralara bağlı yerlerin Kibtiyân cizyesinin toplama hakkının Ayan Mehmed emin'e verildiği görülmektedir¹⁶⁹.

Ancak malikane sisteminde ayanların oynadığı rol bununla sınırlı kalmamıştı. Nasıl ki daha önce bir çok bölgenin iltizamını ayanlar ele geçirdiyse malikane mutasarrıfları da merkezden hiç ayrılmaksızın kendilerine verilen toprakların vergileri için yerel ayanları mültezim ilan ettiler. 1762 tarihli bir mahkeme kaydından halen tersâne-i âmire ocaklarından Bursa'nın Kürekciyân Beldesi'nin "bervech-i mâlikane mutasarrıfı olan Ahmed isimli kişi Bursa ayanı mültezim Mustafa Ağa'ya bir temessük vererek 1175 muharreminden gelecek senenin muharrem ayına kadar geçen süre içinde tahsilatın mültezim Mustafa Ağa tarafından gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Daha öncede olduğu gibi tahsilatın toplanmasına herhangi bir karşıtlık gösterilmemesi istenmiştir¹⁷⁰.

---

¹⁶⁸ B.Ş.S., B. 221/29b.

¹⁶⁹ B.Ş.S., B. 215/12b.

¹⁷⁰ B.Ş.S., B. 176/68b.

2.2.2. Eşkıyalık Faaliyetlerinin Yaygınlaşması ve Asayişin Bozulması

Elimizdeki belgelere baktığımızda Bursa'da Ayanların hem eşkıyalık yaparak asayiş bozan taraf olarak hem de asayişin sağlanması için devlet tarafından sık sık yardım istenilen taraf olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Her iki tür durumda da ayanların güçlenmesi mümkün olmuştur.

İncelediğimiz döneme ait olmamakla beraber ilgi çekici bir belgeyi aktaran Kamil Kepecioğlu, Ayanların bölgedeki eşkıyayı koruyarak bunlardan faydalanma yoluna gittiğini ifade etmiştir. 1733 tarihine ait bu belgede İstanbul'dan gelen bir emirname ile Ayan sayılan kimselerin eşkıyalar hakkında şefaatte bulunup onları korumamaları yakalanmalarına yardım etmeleri emr olunmuştur¹⁷¹. Daha öncede belirttiğimiz gibi Ayanlar bu tür kimseleri yanlarına alıp besleyip Ayanlık mücadelelerinde güç olarak kullanıyorlardı¹⁷².

Ayanların aynı şekilde savaştan kaçan daha önce levend taifesi olarak ifade ettiğimiz zümreyi de koruyup saklamamaları hakkında gönderilen fermanla sancak sancak, kaza kaza dolaşarak savaştan kaçan levend taifesinin biran önce yakalanmaması hiç kimsenin bunlara kucak açıp korumaması, hatır ve gönül için de olsa bunları saklamaması istenmiş, bu isteğe aykırı davranışların şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı ifade edilmiştir¹⁷³. Görüldüğü üzere levend taifesini barındırmak artık devlet için en önemli suçlardan biri haline gelmiştir.

Bursa Mahkeme kayıtlarından aldığımız Kasım 1777 (h. Şevval 1191) tarihli bir belgede de vezirler, kadılar, naibler, mütesellimler, voyvodalar, işerleri ile birlikte ayanlara halka yapılan baskıların kaldırılması istenmektedir. Önce daha önceden de defaatile hilaf-ı şer' işlerle uğraşanların cezalandırılması istendiği vurgulanan belgede halka zulmettiği bilinen ayanların cezalandırılması istenmektedir. İki yıl önce de yayınlanan bir ahkâm-ı celîle'de ne mütesellimlerin ne voyvodaların ne de ayanların kanuna muhalif bir şekilde davranmalarına eman verilmemesi istenmiştir. Bu durum bize 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde merkezinde ayanların olduğu kanunsuzluklara karşı devletin defalarca fermanlar düzenlemek yoluyla önlem

¹⁷¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s.156, 203; C.I, s.202.

¹⁷² Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, s.105.

¹⁷³ B.Ş.S., B. 123/16a.

almaya çalıştığını göstermektedir. Sadrazam tatarlarından ayan Osman ile gönderilen ferman ayanlarla birlikte diğer görevlilere seslenerek reayaya karşı herhengi bir zulmün affedilmeyeceğini açık bir şekilde vurgulamaktadır¹⁷⁴.

Kamil Kepecioğlu'nun aktardığı 1773 tarihli belgede de ayanlık mücadelesi gasp ve cinayetle bir arada zikredilmiş, Adrenos'ta (Tavşanlı'da) ayanlık iddiasında olan gasp gibi cinayet gibi suçları adet edinen Sincanlı oğlu Süleyman'ın arkadaşlarından Akdereli Mehmet oğlu Ömer, Hacılar Köyü'nden Rüstem oğlu Abdullah ve Döğenciler mahallesinden Kozbaşı Deli Halil'in kaza içerisinde önlere gelen herkese zarar verdiklerinden ve bunların acilen ölü yada diri tutuklanmaları ve kesilmiş başlarının da Anadolu Divanı'na gönderilmesi istenmiştir. Bu belgenin cevabında da bu kişilerin önce mahkemeye davet edildikleri ancak itaat etmeyip silahla karşılık verip isyanları kesinleşince yakalanıp öldürüldükleri ve kesilmiş başlarının Anadolu Divanı'na gönderildiği Adrenos kadısı Hüseyin'e bildirilmiştir. Bu belgede dikkatimizi çeken nokta daha önceleri de belirttiğimiz gibi halkın genelinin rızasına dayalı olarak seçilen ayanlığın artık güç kullanımıyla hatta eşkıyalıkla ele geçirilmeye çalışıldığıdır. Bu da ayanlığın güçlü olanın gücünü daha da arttırabileceği önemli bir mevki olduğu düşüncesini daha da güçlendirmektedir¹⁷⁵.

Ayanlık iddiasında olanlar güçlerini arttırmak için vakıf mallarına da el koymaya çalışmışlardır. 18 Eylül 1765 (h. 2 Rebiulahir 1179) tarihli Bursa kadısı ve Ayandan Hüdavendigâr müteselline yazılan bir şeriyye sicilinin verdiği bilgiye göre Rumeli ve Anadolu'da bulunan Cebeliyân vakıflarının Hüdavendigâr Sancağı Adrenos nahiyesinde bulunan İşkencili vakfını ortaklaşa ellerinde tutan Hasan, Muhammed ve Seyyid Ali Divan-ı Hümayun'a başvurarak Akçalar ve Temiri'deki 1360 akçelik vergi ve mahsulatın toplanmasına hukuken hiçbir yetkileri olmamasına karşın mütegalibelik ve ayanlık iddiasında olan bazı kişilerin engel olmaya çalıştıkları belirtilmiş ve bunların kanuna aykırı hareketlerinin durdurulması için emir çıkarılması istenmiştir. Bunun üzerine hazine-i amire defterlerinde yapılan araştırma sonucu iddia edildiği gibi bahsedilen vakfın bir ay öncesinde bahsi geçen kişilere verilmiş

---

¹⁷⁴ B.Ş.S., B 123/36a.

¹⁷⁵ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I, s. 203.

olduğu görülmüş, bunun üzerine bu kişilerin istekleri gereğince bu kişilerin engellenmesi için emir buyurulmuştur¹⁷⁶.

2.2.3. Ehl-i Şer'in Halka Yönelik Baskıları, Rüşvet ve Yolsuzluğun Artması

İlk bölümde yönetici sınıfın halka yönelik baskılarının ve yolsuzluklarının Ayanlara karşı yönelimi arttırdığını ifade etmiştik. Elimizdeki belgelerde yönetici sınıfa halka baskı ve zulüm yapılmaması, fazladan vergiler yüklenmemesi, kendi ihtiyaçlarını halktan karşılamak için tekâlif-i şakka türünden vergiler almamaları pek çok kez hatırlatılmıştır. Bununla ilgili önemli bir belgede Anadolu'nun sağ kolunda görevli bütün kadılara, naiblere, ayan ve iş erlerine hitaben yazılan bir yazıda kadıların ve naiblerin esas görevlerinin halkı adaletsizlikten korumak halkın üzerine yapılacak zulümleri önlemek temel görevleri olduğu hatırlatıldıktan sonra daha önceleri pek çok kez kadılar ve naibler hakkında cürm-i baha, teftişiye, namıyla gittikleri kazalarda ve nahiyelerde para aldıkları şikayetlerinin olduğunu ve bunun üzerine daha önceleri defaatle gönderilen emirnamelerle durulduğu ifade edilmiştir. Yine de bu türden önünün bir türlü alınamadığı kadılar, naibler ve ayanlar hakkında bu türden şikayetlerin gelmeye devam ettiği ifade edilmektedir¹⁷⁷.

Kamil Kepecioğlu'nun aktardığı bir belgede de kadıların reayadan fazla para alması üzerinde durulmakta ve şöyle denmektedir:

“...kuzât ve nüvvâb harc-ı mahkeme namıyla re'aya fukarasından ve amilden kalîl ve kesir min-ba'd nesne mütalebe eylemeyeler şöyle ki kadılar ve cizyedârlar celb-i mâl sevdasıyla re'ayaya zulüm ve te'adî iderler ise sirren ve alenen...”¹⁷⁸

Yönetici sınıfın mevkilerini koruyabilmesi ve görevlerinde kalabilmeleri bile halka zulüm ve baskıdan kaçınıp baskı ve zulümde bulunanları engellemeleri ile bağlantılandırılmıştı¹⁷⁹. Bu tür fermanlar bize konu aldığımız dönemde yönetici sınıfın halk üzerinde kurduğu baskıyı göstermektedir. Merkezden gönderilen yönetici sınıfın bir türlü kontrol altına alınamaması ve yolsuzluklarının önüne geçilememesi devletin

¹⁷⁶ B.Ş.S., B 184/99b.

¹⁷⁷ B.Ş.S., B 215/7b.

¹⁷⁸ Kamil Kepecioğlu, c.III; s.21.

¹⁷⁹ B.Ş.S., B 123/36a.

yerel güçler olan ayanlardan yardım almasının temel sebeplerinden birini oluşturacaktır.

Sadece yönetici sınıfın değil farklı türde zararlı kişilerin halka verdiği zararda da hem devlet ayanlardan yardım istemiş hem de halk bu tür kişilerden ayanlara sığınmıştır. Bunu gösteren önemli bir belge de 30 Eylül 1760 (h. 20 Sefer 1174) tarihini taşıyan bir tahrirâttir. Bu belgenin bize verdiği bilgilere göre Bursa ve Adrenos kadıları ile Ayandan Hüdavendigâr sancağı mütesellimi ve Gazi Hüdavendigâr Vakfı mütevellisi Numan ve şehir ayanına Bursa ve çevresinden çıkarılan madenler için daha önce Gümüşhane'den madencilerin getirilerek madenlerin çıkarılması emredildiği ifade edilmiştir. Ancak Bursa'ya gelen bu madencilerin çevre ahalisine zarar verdikleri ve yük oldukları gerekçesiyle madenleri çıkarma izinleri iptal edilmiştir. Şimdi bu fermanla birlikte bu izin iptalinin dikkate alınması gereğinin görülmesi aykırı hareketlerin durdurulması istenmiş, eğer aykırı durumlar meydana gelirse bu durumların şehir ayanı tarafından çözümlenmesi ve halka zararın sirayet ettirilmemesi istenmiştir¹⁸⁰.

Elimizdeki belgelerde genel olarak usulsüzlükler ve yolsuzlukların önlenmesi için resmi makamlara yazılan her yazı da ayanlarda dikkate alınmaktaydı. Örneğin 20 Haziran 1726 (h. 12 Zilkade 1140) tarihli belgede Ankara, Çankırı ve Eskişehir sancakları ile birlikte Bursa kadısı, Bilecik ve Uşak bölgesindeki kadılar ve naibler ile bu bölgelerin ayanlarına gönderilen emirde Kedos Şaphanesinde mamul olan şapların çalınarak satılmaya çalışıldığı hakkında uyarı yapılıyor. Bu uyarıdan sonra bu türden bir durumla karşılaşıldığında bu kişilerin ellerindeki şaplara devlet adına el konularak Karahisar-ı Şarkî şapının Tokat'tan ileri geçirilmemesi konusunda uyarılar yapılıyor. Bu konuda gerektiği gibi titizlik gösterilerek kaçakçıların buldukları yerde yakalanıp cezalandırılması isteniyor¹⁸¹. Bu durum devletin otoritesini korumak için ayanlardan yardım aldığını gösteren önemli bir örnektir.

Burada ifade ettiğimiz şekliyle Ayanlığın doğuşunda yönetici sınıfın yolsuzlukları etkili olmuş olsa da aslında yönetim gücü taşrada ayan sınıfının eline geçmeye başladıktan sonra ayanlar da aynı usulsüzlüklere sapmaya başlamıştır. Kepecioğlu'nun eserinde Bursa eşrafından İnegöllü Derviş paşa'nın oğlu Bursa

---

¹⁸⁰ B.Ş.S., B. 175/63a.

¹⁸¹ B.Ş.S., B 184/14a

ayanından Ahmet Bey'in yolsuzluklarından dolayı İstanköy'e sürgün edilmesinden ancak ayandan olduğu için beraberinde 400 neferle sefere katılması karşılığında bu cezanın kaldırılmasında vazgeçildiğinden bahsediyor¹⁸². Bu türden usulsüzlüklere sapmaları da ayan sınıfının güç kontrolünü ele geçirdiğinin bir göstergesidir.

2.3. Bursa Ayanlarının Seçimi ve Üstlendikleri Görevler

Elimizdeki belgelerde ayanlara direk bir yada birkaç ayanın muhatap alınarak bir hizmet beklenildiği belgelerle beraber ayanların resmi yöneticilerle beraber muhatap alındığı ve hizmet beklenildiği belgeler de mevcuttur.

Elimizdeki bu türden belgelerin çokluğu birinci bölümde verdiğimiz devletin ayana yerel yönetimde muhtaç konuma geldiği bilgisini doğrular niteliktedir. Devletin ayandan talep ettiği hizmetler güvenliğinin sağlanması, vergi toplanması ve asker temini üzerinde yoğunlaşmakla birlikte çok farklı hizmetler de ayanlardan talep edilmiştir.

2.3.1. Vergi Toplama

Devlet XVIII. yüzyılın başlarından itibaren hem cizye¹⁸³ ve mukataa¹⁸⁴ türünden sürekli vergilerin toplanmasında hem de hazeriye ve seferiye olarak anılan ordunun savaş hazırlıkları için gerekli olan yardımın aynî ve nakdî olarak ödenmesinde ayandan yardım istemekteydi.

Yukarıda aktardığımız Ayanın cizye vergilerini topladığını gösteren belge dışında ikinci türden sürekli olmayan vergilerin toplanmasında devletin ayana yaptığı başvuruların çokluğu devletin bu konuda ayana dayandığını ortaya çıkarıyor. Mayıs 1777 (h. Rebiulahir 1191) tarihli bir belgede ayandan Muhammed Naim'in daha önce Hüdavendigâr Sancağı mutasarrıflığını Bursa'da oturan Derviş Bebek isimli bir şahsa devrettiği ancak devir sırasında üzerinde kalan 497 kuruşun tahsil edilmesi istenmiştir¹⁸⁵.

Göçebe Türkmenlerin vergilerinin toplanmasında karşılaşılan zorluklarda da yine devlet ayandan yardım almaktaydı. 7 Ocak 1794 (5 Cemaziyelahir 1208) tarihli

¹⁸² Kamil Kepecioğlu, c.I, s.90.

¹⁸³ B.Ş.S., B. 221/2a.

¹⁸⁴ B.Ş.S., B 221/1a.

¹⁸⁵ B.Ş.S., B 123/42b.

belgede Gemlik kazasına bağlı zeamet, tımar ve malikane köylerinden Umurbey, Murad Obası, Karaca Ali, Narlı, Kabaklı, Koyun Deresi, Karapa, Küçük ve Büyük Kumla civarında ayan olan Ağaoğlu ile Katırlı'da Hacı Latif oğlu Hüseyin isimli kimselerin üzerlerine düşen adet-i ağnam vergilerini ödememek için direndiklerinden bahsedilerek bu kişilerin vergilerinin mutlaka alınması ve isyan etmelerinin de engellenmesi için diğer devlet görevlileriyle birlikte ayandan yardım istenmektedir¹⁸⁶.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Rus savaşları sırasında sefer hazırlıkları için toplanılacak vergileri Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi ayanlar toplamaktaydı. Aralık 1778 (h. Zilhicce 1192) tarihli imdâd-ı seferiye adıyla toplanacak olan 24750 akçe için Bursa kadısı, naibleri ve vilayet ayanına yazılan yazıda 1789 yılının muharreminden itibaren verginin acele olarak toplanılması istenmiştir. Metinde dikkat çeken noktalardan birisi ayandan bu taleple birlikte istenilen şeylerden birisi de ayanın ahaliden fazla vergi almaması herkes için yerli yerinden vergi alınmasının istenmesiydi. Mübaşir irsali ve mübaşiriye namıyla vergi haricinde artı bir yükün reaya sırtına yüklenilmemesi istenmekteydi¹⁸⁷. Bu bilgiyi daha önce verdiğimiz bilgilerle de karşılaştırsak aslında karşımıza çıkan tablo oldukça netlik kazanmaktadır. Devlet özellikle sefer dönemlerinde zor anlar yaşarken mecburen ayandan yardım istemekte ancak ayanın da bu durumu bir fırsat olarak kullanıp usulsüzlüklere sapabileceğini de beklemekte ve buna yönelik uyarılarını da en başından yapmaktadır diyebiliriz.

Bununla birlikte ayan olan kişilerin cizye veren bazı kişileri kendi hizmetlerine alarak onlara cizye vergisi verdirtmemektedir¹⁸⁸.

Bunun yanı sıra aşiretlerin vergilerini ödemelerinde de yine ayanların ödemelerini engelleyerek onları koruduklarını görmekteyiz¹⁸⁹.

¹⁸⁶ B.Ş.S., B 242/62.

¹⁸⁷ B.Ş.S., B. 215/5b.

¹⁸⁸ B.Ş.S., B. 221/30a.

¹⁸⁹ "Kıdvet'ul ulemâ'il muhakkıkîn Burusa'da haremeyn müfettişi vekili zîde ilmuhû kıdvet'ül emasil ve'l akrân Burusa mütesellimi ve bu hususa mübaşir ta'yîn olunan zîde kadrumâ tevki'-i refi-i hümayun vasıl olacak ma'lûm ola ki kıdvet'ül emâcid ve'l a'yân Muhammed Said Bey zîde mecduhu divan-ı hümayûnuma arz-ı hâl edip mûma ileyhın malikâne uhdesinde olan Hüdavendigâr sancağında ve havalisinde sâkin Akçakoyunlu reayalarından bazıları aşiretleri derûnundan çıkıp Çataltepe ve Murad obası ve Karabalçık karyelerinde tavattûn ve üzerlerine edası lazım gelen mal-i mîrîlerin edâda muhalefet eylediklerine binaen tahsili babında bundan mukaddemce sadır olan emr-i alışanım mübaşir marifetiyle mahalline ledeyil vurud reaya-yı mezkure a'yân-ı müteğallibe ma'külelerinin tahrik ve iğvâsıyla biz Akçakoyunlu reayası değiliz deyu suluk ve mal-i mîrînin izmihlâline bâdî olmalarıyla mübaşir olan Hacı Hüseyin marifetiyle reaya-yı mezkûre buldukları mahalde ahz ve Burusa'da sen ki Haremeyn-i şerifeyn müfettişi vekili zîde ilmuhûsun huzurunda murafaa ve ba'de's subût

Bazen de vergiyi ödemek istemeyenler ayanların kendisi de olabiliyordu¹⁹⁰.

Bu türden vergiler toplanırken daha önce de ifade ettiğimiz gibi ayanların halka karşı bir baskı yapmaması zulmetmesi için uyarılar da gönderilmişti. Aralık 1776 (h. Zilhicce 1190) tarihli bir fermanda 1777 yılına ait toplanacak olan imdâd-ı hazariyenin üç taksit halinde Muharrem ayı itibariyle toplanması istenmektedir. Bu istek Hüdavendigâr sancağı kadısına ve bu sancakta bulunan diğer kadı ve naibler ile vilayet ayanına ulaştırılmıştır. Şehrin ayanından verginin toplanmasında görevli Hüdavendigâr sancağı mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya üç taksitin yerli yerince ve zamanında toplanmasında yardım edilmesi istenmektedir. Ancak bu yardım istenirken de daha önceden de görmüş olduğumuz uyarıların bir benzeri yapılmakta erteleme, ihmal ve iltimasa engel olunması istendiği gibi tebaanın ezilmesinin de engellenmesi istenmekte, fazla akçe alınmasına yada defaatle akçe alınmasına karşı çıkılmaktadır. Yine daha önceki metinlerde görmüş olduğumuz mübaşiriye adıyla alınan vergiye eklenen ve ayana kalan ek vergi yükü de yasaklanmaktadır. Bu ek vergi ayanın usulsüz bir şekilde zenginleşmesinde rol oynayan önemli kavramlardan biri haline gelmişti. Bu metinde gördüğümüz gibi merkezden gönderilen görevlinin işinin kolaylaştırılması için devlet vilayet ayanından yardım isterken vilayet ayanı da bu durumu değerlendirerek kendisinin güçlenmesi için kanunda olmayan ancak uygulamaya yerleşerek kanıksanmaya başlayan vergileri koymaktadır¹⁹¹.

Buna benzer bir başka belge Bursa'daki Yörükân reayasının serbestnamesine ilişkin bir emirnamedir. 10 Mayıs 1765 (h.19 Zilkâde 1178) tarihli Bursa Haremeyni Şerifeyn Müfettiş Vekili El-Hâc Süleyman'a yazılan bu emirname daha öncesinde Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf Nazırı Beşir Ağa tarafından divan gönderilen bir arz ile

---

zimmeterinde kalan mal-i mîrîleri tamamen tahsil olunmak babında emr-i şerifim sudurunu mûma ileyh istid'a ve müfettiş vekilinin verdiği i'lâmı ibrâz etmeğin Hüdavendigâr sancağında Mihaliç ve sair kazalarda vaki âdet-i ağnam Yörükân Akçakoyunlu ve tevabii mukataası senevî 710 buçuk kuruş mal ile es-Seyyid Mustafa ve Muhammed Bey ve Sohrab zîde mecduhumun iştirâken malikâne uhdelerinde olup şurut-ı kadimesi derkenar olunup ve mukataa-ı mezbur reayasından Burusa kazası ve kurrasında ve etraf-ı kazalarında sonradan varıp iskân-ı ihtiyâr eden reaya-yı müteferrikanın ihzarlarıyla rusum-i raiyet ve âdet-i ağnamları tahsil ettirilmek zımında ve mukataa-i mezbure zabiti Osman'ın istid'asına binaen müfettiş-i mûma ileyh'in i'lâmı mucibince işbu sene-i mübareke Rebiulevvelinde emr-i şerifim verilmiş olduğu derkenar olmağın imdi bu surette istid'a olunduğu üzere emr-i şerifim verilmek babında iftiharul ümera vel ekabir müstecmi-i cemil mealî vel mefahir bilfiil başdeftedarım es-Seyyid Muhammed Avnullah dame uluvvuhu telhîs etmekle imdi telhîsi mucibince istid'ası üzere amel olunmak babında ferman-ı alîşanım sadır olmuştur. Buyurdum ki hüküm-i şerifim vardıkta bu babda sadır olan emrim üzere amel edip dahi? vech-i meşruh üzere mukataa-i mezbur reayası buldukları mahalde mübaşir-i merkûm marifetiyle ahz ve sen ki Mevlana-yı mûma ileyh'sin huzurunda mûrafaa ve ba'de's subût zimmeterinde kalan mal-i mîrîleri tamamen tahsil ve eda ettirdip muğayir-i emr-i 'âlîşân taallül ve muhalefet ile izaat-i emval-i mîrî ettirmeyesiz. Şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad kılasız. Tahriren fi 4 Cümadulevvel sene 1179. İslambol elmahruse" B.Ş.S., B 117/54b.

¹⁹⁰ B.Ş.S., B 242/62.

¹⁹¹ B.Ş.S., B 123/46b.

haber alınan Bursa'da Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfından olan ve kendilerine Serbestname-i Hümâyun verilen Yörükân taifelerinin vezirler, mütesellimler, voyvodalar, subaşilar, ayanlar ve diğer ehl-i örf tarafesi tarafından serbestname-i hümâyuna aykırı bir şekilde zulüm ve baskı görmemeleri şeklinde daha önceden uyarılar gelmesine rağmen bazı ayan ve mütagallibe gruplarının serbestname-i hümâyuna aykırı olarak siz Haremeynlikten çıktınız diyerek halka baskı yaptıkları haber alınmıştır. Şimdi Haremeyn-i Şerifeyn Müfettiş Vekilinden ayan ve mütegalibe gruplarının Yörükân reayasısına yaptıkları bu baskının sona erdirilmesi istenmiştir¹⁹²

2.3.2. Asker ve Sefer Hazırlıkları Toplama

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yoğun savaşlarının yaşandığı dönemdir. Bu dönemde birinci bölümde bahsettiğimiz bir takım sebepler dolayısıyla Devlet merkezden atadığı görevlilerle birlikte ayanlara da görev vermekte onların halk üzerindeki etkisini kullanmak istemektedir.

Bu bilgiyi yansıtan önemli belgelerden biri Rusya ile yapılacak savaş için Ayandan dergâh-ı muallam gediklilerinden biri olan İsmail'e önce asker ve mühimmat toplama emrinin verilmesidir. Aralık 1192 (h. Zilkade 1192) tarihini taşıyan bu belge Hüdavendigâr sancağındaki kadılar, naibleri İsmail'in kethüdayerleri, yeniçeri serdarları ve ayanın geneline gönderilmiştir. Belge daha önceden İsmail ve Rumeli valisinin vezir Abdullah Paşa'ya asker, mühimmat ve çeşitli hizmetlerin oluşturulması için Anadolu ve Rumeli'deki kazalardan yardım toplanması görevini aldıklarından bahsettikten sonra savaşın uzamasından dolayı yeniden asker ve yardım toplanılmasına ihtiyaç duyulduğu bu yüzden de Ayan İsmail'in bu giderleri ve mühimmatı toplaması için kendisine lazım olan 150 yük devesinin Hüdavendigâr sancağından alınması istenmiştir. Bunun için Hüdavendigâr sancağındaki kadı, naibler ve ayanlardan bu emre eksiksiz uyulması istenmiş, istenilen develerin en yeni teçhizatlarla donatılıp bir an evvel ayan İsmail'e verilmesi istenmiş, eğer bu görevde ihmal, erteleme, geciktirme yada bu yükten muaf olmak gibi bir takım iddialar gündeme gelirse bu türden hareketlerin katiyetle affolunmayacağı açıklamıştır. Sancağın kadı, naib ve ayanlarına bu uyarı yapıldıktan sonra mübaşir tayin edilen ayan İsmail uyarılarak onun da bu görevde tehir, görevden af yada müsamah isteyenlere karşı uyanık olması bu tür kişilere aman vermemesi, bir an önce yük

¹⁹² B.Ş.S., B 117/4b.

develerinin sürücüleri, en yeni takımları ve teçhizatları ile beraber toplanması için çalışması gerektiği ifade edilmiştir. Yine dikkat çekici bir ifadeyle bununla birlikte tebaa üzerinde ne ayan İsmail'in ne de ona bağlı adamlarının gereksiz bir baskı yapmamaları da uyarıya konu olmuştur¹⁹³.

Ancak daha sonra Rusya ile varılan anlaşma gereği verilen bir görevin affolunması ve toplanan sefer hazırlıklarının geriye iade edilmesi istenmiştir. Bu geriye iade emrinde dikkatimizi çeken nokta hem ayanların hem de diğer devlet görevlilerinin toplanan sefer hazırlıklarının toplanan kişilere iadesi için defalarca uyarılmasıdır. Reayanın hakkının gaspedilmemesi, Allah'tan korkulması istenmiş eğer herhangi bir şekilde halktan defaatle vergi toplandığı ve affolunanların geriye iade olunmadığı anlaşılır ise bu kişilerin her kim olurlarsa olsunlar cezalandırılacakları ifade edilmiştir¹⁹⁴.

Aynı zaman içerisinde Aralık 1192'de Bursa kadısı ve ayandan Kol Kethüdası Mustafa'ya yazılan emirnamede de kendisinden kalyoncu istenmekte, af ve muafiyet isteyenlere müsamaha etmemesi istenmektedir¹⁹⁵.

Bununla ilgili olarak Anadolu'nun sağ kolundaki kadılara, naiblere ve ayandan Sertunaî Abdullah'a yazılan yazı da daha önceden serdenkcedî bayraklarını açmak görevi onun üzerinden alınmıştır¹⁹⁶.

Hüdavendigâr Kadı ve Naibleriyle beraber Ayanlarına da gönderilen emirname ile hicri 1193 yılına ait sefer yardımının yılbaşı muharrem ayının başı kabul edilerek bir defada alınması istenmiştir¹⁹⁷.

1193 yılına ait bir diğer belgede de yine ayan ve diğer görevlilerden Rusların sınıra yakın yerlere asker yığmasına karşılık bayrak açılması ve sefere çıkılması için hazırlık emri verilmiştir¹⁹⁸.

---

¹⁹³ B.Ş.S., B 215/19a.

¹⁹⁴ B.Ş.S., B 215/14b.

¹⁹⁵ B.Ş.S., B 215/4a.

¹⁹⁶ B.Ş.S., B 215/10b.

¹⁹⁷ B.Ş.S., B 215/10b.

¹⁹⁸ B.Ş.S., B 215/10b.

Savaş zamanı ayanlardan en çok istenilen işlerden birisi de sefere piyade ve atlı asker hazırlamaları olmuştur. Bununla ilgili olarak Kamil Kepecioğlu'nun eserinde çok sayıda belgeye rastladık¹⁹⁹.

Ordunun sefer sırasındaki ihtiyaçlarının giderilmesinden de yine Ayanlar sorumlu tutulmuştu. Mart 1777 (h. Sefer 1191)'de Bursa'nın en güçlü ayanı olan Cizyedarzade Hüseyin Ağa'ya gönderilen bir buyruldu da Bursa havalisinden donanma için 7500 kile un alınması ve peksimet pişirilmesi emredilmiştir. Peksimet pişirilmesi işi sefer sırasında sıkça ayanlara verilen bir işti. İstenilen miktarda peksimetin pişirilip Mudanya iskelesine nakli için kendisine 10 bin kuruş verilmiştir²⁰⁰.

Cizyedarzade Hüseyin Ağa'ya verilen bu görevin benzeri pek çok defa ayanların üzerine yüklenmiş bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Bu konuda Kamil Kepecioğlu'nun eserinde bir çok örnekle karşılaşmaktayız²⁰¹.

2.3.3. Şehrin Asayişinin Sağlanması ve Yolsuzlukların Engellenmesi

Şehrin asayişinin sağlanması, Ayanların gücünü ve halk üzerindeki otoritesini arttırırken, devlet de merkezden atanan görevlilere tam olarak güvenemediğinden ve bunların halk arasındaki itibarlarının zayıflığından dolayı ayandan bu konularda yardım istemek zorunda kalıyorlardı.

¹⁹⁹ Kamil Kepecioğlu, c.I, s.90, 153, 154; c.II, s.271, 272; c.III, s.304, 418.

²⁰⁰ "Akza kuzatıl müslimin evla vulatıl muvahhidin madenül fazlı vel yakın rafıu a'lamiş şeraiti ved din varisu ulumil enbiyai vel mürselin elmuhtass bimezidi inayetil melikil muin Mevlana Burusa kadısı zidet fedailuhu ve kadvetül emacid vel a'yân Burusa a'yânından Cizyedarzade el-Hac Hüseyin zide mecduhu tevki-i refii hümayun vasıl olıcak malum ola ki işbu sene-i mübarekede donanma-yı hümayun kalyonları levendanı tağalliyatları? için der-i aliyemde tabh olan peksimed miktar-ı kifayeden dün olunmakla beherhal tekmi-i lazime için üçbin kantar peksimed dahi acaleten tabh ve muktezi olmaktan naşi ol mikdar peksimede ber mutad iktiza eden yedibinbeşyüz kile dakiki sabıkı mucibince Burusa ve havalisinde vaki kazalardan sa'r-ı rayici üzere mübayea ve Burusa'ya nakl ve bir taraftan nakl olundukça fırınlara tevzi ve taksim ve ber vech-i mutad otuzar akçeden iktiza eden ücret-i tabihası verilerek matlub olan ol mikdar peksimedi müddet-i kalilede tabh ve tekmi ve Mudanya iskelesine nakl ve icab eden dakik ve çuval baha ve ücret-i tabhiyyesi için alel hesab olmak üzere bu defa ber vech-i nakl onbin kuruş tarafına irsal olunmakla mübayea olunan dakikin sa'r-ı rayici ve ol mikdar peksimed'in vaz'ına iktiza eden çuvalın dahi ve mikdarı acaleten der-i aliyeme tahrir ve inhaya müsaraat olunmak fermanım olmağın hakkında işbu emr-i alişanım isdar ve (boşluk) ile irsal olunmuştur. İmdi vusulünde sen ki Mevlana-yı müma ileyhysin mevkufattan muhtac-ı mahzı suret-i defter mucibince salıfuzzikr üç bin kantar peksimed iktiza eden yedibinbeşyüz kile dakiki sabıkı mucibince Burusa ve havalisinde vaki kazalardan sa'r-ı rayici üzere mübayea ve ceste ceste Burusa'ya nakl ve bir taraftan fırınlara tevzi ve taksim ve ber vech-i mutad otuzar akçeden iktiza eden ücret-i tabhiyyeleri yedinde olan miri akçeden verilerek müddet-i kalilede tabh ve tekmi ve Mudanya iskelesine nakl ve tesyir ve mübayea edeceğin dakikin fey-i rayiciyle iktiza eden çuvalın mikdar-ı feysi acaleten der-i aliyeme tahrir ve inhaya müsaraat eylesesin ve sen ki Mevlana-yı müma ileyhysin mazmun-i emr-i şerifimle sen dahi amel ve hareket eylemek babında ferman-ı alişanım sadır olmuştur. Buyurdum ki hükm-i şerifimle ora vardıkda bu babda vech-i meşruh üzere şerefyafte-i sudur olan işbu emr-i şerif-i celilüşşan-ı vacibul ittiba ve lazimul imtisalimin mazmun-i münifi birle amel olasın. Şöyle bilesin alamet-i şerife itimad kılasın. Tahrir fi Safer 1191. Makam-ı Kostantınıyye el-mahruse B.Ş.S., B 123/47a.

²⁰¹ Kamil Kepecioğlu, c.I, s.156; c.II, s.301.

Güvenliğin sağlanmasındaki temel görevlilerden birisi olan Bursa Ağalığına Ayandan Serturnaî Ömer Ağa getirilmiştir²⁰². Bursa Ağalığının Serturnaî Hacı Hüseyin'e devredilmesinde ise hem görevindeki liyalati hem de halkın kendisini sevmesi temel alınmıştır²⁰³.

Ayandan Hüdavendigâr sancağı mütesellimine ve vilayet ayanına yazılan yazıda Bursa havalisine dadanan madenci sıfatında kişilerin halka zulüm ve teadisinden bahsediyor ve bunun acilen engellenmesi isteniyordu²⁰⁴.

Bursa kadısıyla beraber ayandan Turnacıbaşına yazılan bir emirnamede de Balıkesir sakinlerin ismi verilen birkaç eşkiyanın yakalanarak Bursa'ya getirilmesi istemiştir²⁰⁵.

Ankara, Çankırı, Eskişehir, Uşak ve Bilecik ile beraber Bursa kadısına ayan ve zabıtlere yazılan emirnamede çalıntı şapların satılmasının engellenmesi bu işi yapanların tespit edilerek yakalanması istenmektedir²⁰⁶.

Yine Nisan 1758 (h. Şaban 1171)'de Bursa ayanlarının kefaletiyle alınan bir borcun zamanında geri ödenmemesi üzerine Ayanlar Bursa kadısına şikayette bulunmuşlar, bu şikayet üzerine borcu alan Seyyid Mustafa Çelebi borcunu ödediği ve kalan kârı da nasıl harcadığını ifade ederek kendini savunmuştur²⁰⁷.

Bursa Ayanlarından Seyyid Muhammed Tahir ve Muhammed Emin Bursa, Yenişehir, Mudanya, İnegöl'de mimarlığının birlikte malikane usulü ellerinde olduğunu söyledikten sonra şehirlerinde bulunan mimar ve kalfaların bina keşifleri için gereken ücreti alamadıkları dışarıdan gelen tüccarların bu sanat erbabının haklarını çiğnediği gerekçesiyle de merkezi uyarılmış ve durumun düzeltilmesini istemişlerdir²⁰⁸.

Esnaf ve Tüccarlar arasındaki anlaşma ve anlaşmazlıklarda da ayan sınıfı arabuluculuk ve şahitlik görevleri yapmışlardır. Çünkü bu türden olaylar bütün bir şehrin genelini etkilemektedir. 1766'da Bursa kasapları mahkemeye gelerek âyân ve

---

²⁰² B.Ş.S., B 241/54b.

²⁰³ B.Ş.S., B 241/59b.

²⁰⁴ B.Ş.S., B 175/63a.

²⁰⁵ B.Ş.S., B 215/4a.

²⁰⁶ B.Ş.S., B 184/110a.

²⁰⁷ B.Ş.S., B 175/59a.

²⁰⁸ B.Ş.S., B 215/18a.

eşrâf da hazır oldukalrı halde Tüccarların taşradan Bursaya getirdikleri koyun ve kuzu ber-mutad tekyemizde kasapbaşı ve kethüdamız marifetiyle bizlere adalet vechile tevzi' ve taksim olunup sattığımız etin parasını tüccarlara vaktiyle vermediğimizden dolayı tüccarlar da Bursa'ya az hayvan getirmeğe başlamışlardır. Bundan sonra lonca edip tekyede kasapbaşı ve kethüdamız tarafından herbirimize tevzi' ve taksim olunan koyun ve kuzunun meblağı ne miktara baliğ olur ise edasına her biri kefil vermek suretiyle taahhüt ve ittifak etmişlerdir.”²⁰⁹

Anadolu'nun sağ kolundaki tüm görevliler ile birlikte ayanlara yazılan bir emirnamede de halkı kandırarak elindeki fındık altınını ucuzdan alan Yahudi sarraflara karşı tedbir alınması istenmektedir. Haziran 1758 (h. Şevval 1171) tarihli belgede Darphane-i Amire'de basılan fındık altını ve yıldız altını adını alan iki tür altının da ayarlarının ve miktarlarının aynı olduğu ve aynı değere satılması gerektiği bildirildikten sonra Yahudi taifesinden bazı tüccar ve sarrafların fındık altınının daha değerli olduğunu ileri sürerek onu yüz elli beş paradan aldıkları ancak yıldız altınına aynı fiyatı biçmedikleri ifade edilerek bu kişilerin Anadolu'daki müslümjan halka zarar verdikleri ifade edilmiştir. Bu taifenin iddiası üzerine Darphane-i Amire'de bakanı ve altın ayarının uzmanları tekrar inceleme yapmışlar ve yapılan incelemenin sonucunda altın ayarlarında ve ölçülerinde bir değişiklik olmadığı fındık ve yıldız altınının aynı değerde yüzelli beş paraya satılması gerektiği belirtilmiş bununla birlikte diğer altın türleri olan zerr-i mahbub altınının daha önceden olduğu gibi dördünün on bir kuruşa ve Macar altınının da daha önceden olduğu gibi üçünün on bir kuruşa satılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda bu altın türlerinden hiç birinin ne bir akçe fazlaya ne de eksiğine alınmaması konusunda uyarılmıştır. Belegede görüldüğü gibi ülkenin genelini ilgilendirebilecek ekonomik sorunlarda bile ayanlar isimleri diğer devlet görevlileri ile birlikte anılarak şehrin huzurunu koruyan sınıflardan bir olma rolünü üstlenmiştir²¹⁰.

Bursa Ayanı şehrin her türlü sorunuyla ilgili halk ile devlet arasında bir aracı ve köprü vazifesini de görmüştür. Bursa'nın bozulan kaldırımları hakkında merkeze yapılan şikayet ayanların içerisinde gelmiştir:

“13.7.1603'de Bursa ayanlarından Abdurrahim isimindeki bir zatın Sadrazam'a yazdığı bir mektupta Bursa'nın mahallelerinde ve çarşılarındaki yolların kaldırımları

²⁰⁹ Bursa Kütüğü, C.III, s.60.

²¹⁰ B.Ş.S., B 175/120b.

harap olduğundan, tamiri hakkında emir verilmesi rica edilmiş ve bunun üzerine Bursa'ya tamirleri için şiddetli bir ferman gönderilmiştir.”²¹¹

Kamil Kepecioğlu'nun aktardığı bir belgeden de anlaşıldığı gibi Bursa ayanları kimi zaman başka bölgelerdeki ayanların beraberlerinde topladıkları eşkiyaları kullanarak çıkardıkları huzursuzluklara da engel olmaya çalışmışlardır. Bu belge ayanlar hakkında en başından beri açıklamaya çalıştığımız ikircikli durumun en güzel özeti şeklindedir. Bir yandan ayanlar kendi şehirlerini koruyan düzeni tesis etmeye çalışan bir sınıf iken diğer bir ayan grubu da kapısız levendleri etrafına toplayıp eşkiyalık yaparak güç kazanmaya çalışan bir grup görünümündedir. Bu ikircikli durumun ilginç yönü ise her iki durumda ayan sınıfının güçlenmesine yol açmasıdır²¹².

Aslında ayanların bu etkinliği Osmanlı yönetim biriminin en küçüğü olan mahallelerin yönetimindeki etkinliği ile de bağlantılıdır. Başlangıçta mahalle yönetimi tamamen mahalle imamlarına bırakılmışsa da bunların yetersiz gelmesiyle git gide ayanlar da etkin konuma gelmiş muhtarlık sistemi yerleşene kadar ayanların mahalle yönetimindeki etkisi sona ermemiştir. Bursa'da ilk muhtarlığın kurulma tarihi olarak da 12.4.1834'ü verecek olursak²¹³ ayanların etkinliğinin süresini daha net bir şekilde ifade etmiş olabiliriz.

²¹¹ Bursa Kütüğü, C.II, s.38.

²¹² “23.5.1753'de gelen bir emirde Bursa'nın âyan ve eşrafı ve tüccar ve yolcuları meclis-i şer'a varıp Hüdavendigâr sancağının güney ve batısındaki kazalara ve Balıkesir ve Biga kazalarında bulunan serdarlar ve âyan, yanlarına haddinden fazla "ulufesiz (tayinatsız)" ittiba namında başbuğsuz eşkiyayı toplayarak bu hazelenin beşi ve onu, bazen otuz kırkı ittifak ve ansızın Mudanya ile Bursa arasında ve Mihaliç ile Bursa meyânında zuhur ve tüccar ve yolculara hücum ederek yol kesmekte, adam öldürmekte ve nice zararlar yapmaktadır. Bu işi başarmaz hemen avdet ve geldikleri metbuun veya misli âhar bir ağanın yanına varıp iltica ve tehassun etmeli ile kendilerini el yetiştirmek bir vech ile mümkün olmayıp yolların bunlardan sonra gelip geçenlerin azalmasına ve halkın mallarının tatiline büyük zarar vukuuna bâdi olunmaları ile bundan böyle herbir kapılarında olan adamları gereği gibi zapt ve muhafaza ve bu misilli şeni' hareketlerden men eylemeleri ve böyle bir hal vukuu haberi alındıkta, hangisinin kapısından gelmiş ve kimin kapısına varmışlar ise telef ve zayi olan nüfus ve emval ağadan tazmin olunacağı ve kaza ve hakimleri meclis-i şer'a âyan mezburunu ihzar ve müvacehelerinde ve emri kiraat ve müteyekkız ve tenbih üzere hareket eylemeleri tekit ve hilafı hareketten çekinmelerinin bildirilmesi. Ve bu emrin sicillâta kayıt ile cümleye ilah edilmediğinin İstanbul'a bildirilmesi. Bu nizam-ı hürriyet encamın devamı ve bekasına cümle tarafından ihimam olunmaktan nâşi bundan sonra bu iki yolda bir ferde zarar ve ziyân ve katli nüfus vukuu ihbar olunmak lazım gelirse, siz ki hâkimlersiniz, azlınız ile kanaat olunmayıp tedip olunacaksınız; gaspolunan emval, lazım gelenlerden tahsil ve tazmin olunması muzammam ve mukarrerdir” Kamil Kepecioğlu, C.II, s.61.

²¹³ Kamil Kepecioğlu, C.III, s.360.

2.4. Bursa Şeriyeye Sicillerinde Geçen Bursa'nın En Önemli Ayanları

Kamil Kepecioğlu'nun Bursa Kütüğü adlı el yazması eserinden derlediğimiz bu isimlerde Kamil Kepecioğlu'nun üzerinde en çok durduğu ve belge aktardığı iki ayanla beraber diğer ayanları da saydık bu iki ayan çalışmamızda ifade ettiğimiz iki ayrı güç kazanma unsurunda ayrı ayrı ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan ve Bursa'nın aynı zamanda en güçlü ayanı olan Cizyedarzade Hüseyin Ağa ilmiye sınıfı mensuplarının çokça yetiştiği bir aile olan Haraçcızade yada bir diğer ismi ile Cizyedarzade ailesine mensuptur. Güçlenmesini sağlayan unsur yardımseverliği eski bir ayan ve eşraf ailesinden gelmesi dolayısıyla halkın sevgisini kazanmış ve bu yüzden devlet tarafından vergi toplama görevleri kendisine verilmiştir. Diğer isim Esad Bey ise mütegalibelik yoluyla halka boyun eğdirerek vergi toplama gücünü ele geçirmeye çalışmış ve ismi sayısız yolsuzluğa ve suça karışmıştır. Bu da çalışmamız boyunca değindiğimiz ayanların güç kazanmasında etkili olan birbirine karşıt iki unsuru bize göstermiş olmaktadır.

2.4.1. Cizyedarzâde Ailesi ve Cizyedarzâde Hüseyin Ağa:

Bursa'nın en ünlü ailelerinden birisi olan ve "Haraçcızadeler" olarak da bilinen Cizyedarzade ailesi Bursa'nın en büyük ayanı olarak bilinen Cizyedarzade Hacı Hüseyin Ağa'nın da içinden çıktığı ailedir. Bu aile ulema sınıfından pek çok kadı, ulema, kazasker ve müderris yetiştirmiştir²¹⁴.

Cizyedâr Hacı Süleyman Ağa'nın oğludur. Bursa'nın zengin ve hayırsever ailesindedir. Bursa'da ayan ve daha sonraları da baş ayan olarak senelerce Bursa'nın idaresini elinde tutmuştur. Orduya Bursa livasının içindeki on dokuz kazadan otuzbin kile toplayıp peksimât yaptırmıştır.

1772'de her masrafı kesesinden sarfedilmek üzere yüz nefer mir süvari askeri ihrac ederek kışlakta bulunan orduya göndermesi emredilmiştir.

1777'de donanma için üç bin kantar peksimât pişirip gönderilmesi için avans olarak on bin guruş gönderilmiştir.

1780'de Yıldırım camisini tamir ettirmiş ve minaresini yeniden yaptırmıştır.

²¹⁴ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s. 324.

1781'de Bursa valisi Şeyh Osman Hüseyin Ağa'ya mektup yazarak iki mütesellimden hangisinin daha iyi olduğunu sormuştur. Onun itimat eyleyeceği zât Bursa'yı idare edecektir.²¹⁵

Kepecioğlu'nun aktardığı 1776 tarihli belge aslında Cizyedârzade Hüseyin Ağa'nın Bursa ayanları arasında nasıl bir yeri olduğunu çok daha iyi ifade etmektedir. Bu kayıt Cizyedârzade'ye düşman olan kişilerin onu padişahın gözünden düşürmek için yazdıkları bir belgedir. Padişaha imzasız olarak sunulan bu belgede şikayette bulunanların Hüseyin Ağa hakkındaki görüşleri yanlı olabilir ancak belge onun aldığı görevleri ve onun sahip olduğu konumu da en iyi şekilde yansıtıyor:

“Hala Bursa'da baş ayan olan cizyedâr sâbık Hüseyin Ağa otuz kırk seneden beri Bursa'da ve etrafında olan gerek cizye gerek mukata'a-i cismiye-i mirîye iltizamıyla say'en devlet-i âliye'de üçbin akçe keseye mâlik Hüseyin hâris ve maldâr adamdır. Sefer-i hümâyûn kethüdalığı olduğu halde miriyeye bir mikdâr hizmet edecek makuleden olmağla mezburaya mirîmirânlık tevcihi ve yahut kendi malıyla üç bin nefer asker yazıp sene-i cedidede orduyu hümâyûnda mevcut bulunmak üzere binbaşı nisb olunan beher hal def'an se'y idüp gâyet mûti' ve vehhâm olmağla memnun olarak üçyüz kese hizmet ve teslim-i hazine-i itimâd üzere canına minnet bileceğın bir şey yoktur. Lâkin şahs-ı mezbûrun kaimmakam paşaya ve reis-i sabık Osman efendiye ve bâzı ricâl ve Kibâre taalluk olmağla elinde sahib-i çıkarlar ve olsun def'an sa'y iderler zannolunmuştur.”

Bu durum üzerine Padişah Hüseyin Ağa için hiçbir muamelede bulunmamıştır.

1783 senesinde ölmüştür. Ölümü İstanbul'a akseder etmez emvâli ve parası çok olduğu için mal, para ve alacaklılarının miriyeye zabtı emrolunmuş ve torunu müderris Ahmed Bahaeddin Efendi İstanbul'a giderek bir çok uğraşmalardan sonra yine dedesinin dostları yardımıyla her altmış günde bir taksit vermek şartıyla üç taksitte ödenmek üzere yüz elli bin guruş Bahaeddin Efendiden bir senede alınmıştır. 1199 yılının muharreminde yani 1784 kasımında hazineye teslimat başlamıştır. Bu müddet zarfında emval ve eşyası mühürlenmiş ve kendisine mensup olanlar İstanbul'a çağrılarak tazyik ve tehdit edilerek daha nerelerde malı olduğu sorulmuştur. Bahaeddin Efendi biraz tehirle de olsa sözünü yerine getirerek ödemelerini yapmıştır.

²¹⁵ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.II., s.271.

Hüseyin Ağa ilme yardımında bulunan kendi adıyla bilinen bir medresesi olan yardımsever bir insandır. Hüseyin Ağa'nın bir çok vakıfları olduğu gibi 1776 tarihinde üç bin beşyüz guruş vakfedip ilim erbabına dağıtılmasını istemiştir²¹⁶. Cizyedarzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın kurduğu para vakıfları 1794-1795 yıllarındaki kayıtlara göre Bursa'daki para vakıfları arasındaki en yüksek sermayeye (8637 guruş) sahiptir²¹⁷.

Hüseyin Ağa'nın kütüphanesinin çok kıymetli kitapları Orhan kütüphanesine nakledilmiştir.

Cizyedarzâdelerin Bursa Ayanlığından ayrılmaları ile Bursa Ayanlığı kaldırılmış ve tekalif nazırı adıyla bir vazife ihdas olunarak şehir esnaf kethüdalarından mürekkep bir heyet tarafından idare olunmağa başlamıştır.

Hüseyin Ağa'nın zenginliği ve cömertliği alimlere ve yoksullara yaradı. Yüksek fazileti ile her tarafta yüksek bir şöhret yakalamıştı. Kendisine büyük saygı ve hürmet duyulan bu şahıs etrafındaki kişileri hep kendine hayran bırakmıştı.²¹⁸

2.4.2. Esad Bey

Pazarköy âyânıdır. 21.4.1810'da çıkaracağı 200 askerle orduya iltihakı emredildi. 26.4.1810'da Esad Bey Yakabad kazasına el uzatarak 300 neferden fazla haşarat ile büyükbaşısını irsal ve Katırlı, Enikliye, Kocadere, Koru, Aşağı Kocadere, Çalica ve Yalova Yörükân köylerini bastırıp hilâf-ı şeriat kalt-i nüfus, hetk-i ırz ve evler yakmak suretiyle bir seneden beri bi-gayri hakkın fukaranın 600 keseden fazla akçelerini cebren ve kahren alıp ve Gemlik kazasına dahi külliyeti haşarat irsal ve Umurbey, Küçük Kumla ve Büyük Kumla köylerini de bastırıp emval, eşya ve hayvanatlarını aldıktan başka evlerini dahi yaktığı ve Umurbey Köyü'nden Mustafa, Ahmet ve diğer Mustafa ve Büyük Kumla'dan Amet ve Deli Ahmet oğlu Emrullah ve Armutlu Köyü'nden Mahmut oğlu Seyyid Ömer adındaki mazlumları haksız yere katleylediği haber alındığından bu eskerini geri alması ve hemen orduya iltihak ettirilmesi Kocaeli ve Bolu sancakları mutasarrıfı Vezir Hüsrev Mehmet Paşa'ya emredilmiştir. Bir taraftan da Esad Bey'e hitaben yazılan bir fermanda 250 neferle orduya memur iken hareket ve azimet eylemediği ve yukardaki yolsuzluklardan bahsedilerek bir an evvel orduya iltihakı emredilmiştir.

²¹⁶ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.II., S.272-273.

²¹⁷ Cafer Çiftçi, Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri, Bursa, 2004, s.166.

²¹⁸ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Aynı yer.

Gemlik'ten birçok kimselerin ve Umurbey Köyü'nden Koca Mustafa'nın imzasını hâvi bir mazbatada Armutlu Köyü'ne yedi sekiz adamını gönderip Mahmut oğlu Seyyid Ömer'i katli ve üzerinde emanet kalyoncu neferatı mirî akçesinden 1000 kuruşu aldığı ve ölüsünü ateşte yaktığı ve daha evvel Büyük Kumla Köyü'nden dahi Ben Ahmet'i katli ve ihrak eylediği ve yine başına birçok adamları ve eşkiya toplayıp Gemlik'e haber gönderip basarım, ateşe veririm gibi haberlerle ahaliyi korkuttuğu cihetle şer ve mazarratının üzerlerinden def'ini rica eylemişlerdir.

1.11.1812 tarihli Gönen kadılığından gelen bir tahriratta: "Pazarköyü âyânı Esad Bey dedikleri hain, bir müddetten beri itaattan huruç ve Pazarköyü havalisine kuleler inşa ve toplar koyarak hükümete karşı isyan eylediği reaya fukarasının ve memleketlerde âciz kimselerin mallarını ve eşyalarını gaspeylemekte olduğundan merkumun izâlesiyle şer ve mazarratının def'i babında verilen fetva-yı şerif mucibince Kocaeli ve Hüdâvendigâr sancakları mutasarrıfı Hacı Ahmet Paşa'nın maiyyetindeki mürettep asker ile üzerlerine varıp tâbâver mukavemet olamadıklarından firar ve Ulubat köprüsünden geçerek Mihaliç ovasından Gönen tarafına geçtiği Paşa tarafından bildirilmekle bulunduğu mahalde aman ve zaman verilmeyip tebasıyla ahz ve gırıpt ile Paşa'nın yanına gönderilmesini emretmiş ise de Gönen tarafına geldiği işitilmediği ve gönderilmediği ve gelmediği" bildirilmiştir.

6.12.1812'de Bergama voyvodası Ömer Ağa'dan gelen bir tahriratta: Şakî Esad Bey'in idamıyla def-i gailisine Kocaeli ve Hüdâvendigâr mutasarrıfları Ahmet İzzet Paşa memur olduğunu ve merkum sıkıştırılmakla firar edip şayet Bergama'ya gelecek ve lâyıkiyla takip edilmeyecek olursa ona verilecek cezanın kendi hakkında icrasına razı olduğu bildirilmiştir.

7.11.1812'de Ahmet İzzet Paşa'nın rikâb-ı hümâyun defterdarına yazdığı hususi bir mektupta Firarî Esad adındaki şakinin mahalli olan Pazarköyü ve gerek Yalakabad (Yalova) kazalarının intizam ve asayışı temin edilmiş ve emir-i âlî mucibince Hüdâvendigâr sancağının makarr-ı hümûketi olan Bursa'ya 3.11.1812 perşembe günü şehirdeki vücûh-i memleket ve saire tarafından istikbal edildim. Alay ile Bursa'ya girdim. Üçüncü günü divan tertip olunarak Pazarköyü'nde padişah tarafından baştebdil Emin Ağa ile gönderilen ve Hüdâvendigâr sancağının nizam altına alınmasına dair ferman okunmuş ve herkese ilân edilmiştir. Firarî Esad'ın takibine peyderpey adamlar gönderilmiştir.

Aziz Ahmet Paşa'nın ne suretle takip edeceğine dair İstanbul'a yazdığı 2.8.1812 tarihli mektuba Sultan II. Mahmut el yazısıyla "Şukkanın meali malum oldu. Bu taraftan dahi ketayyüd-i tam olunmak elzendir. Kaptan Paşa'ya da tenbih olunup derya taraflarını mezanne olunan mahallerini kesip ihtimam olunsun. Kethüda yine nezaret edip müşarunileyhin umurunu tanzimine gayert oluna. Ve müşurunileyhin kethüdasına olan şukkası dahi manzurum olmuştur. Böyle olursa muvaffak olur."²¹⁹

2.4.3. Bursa Şehri'nin Diğer Önemli Ayanları

Abdülkadir Necip Efendi

Şeyh, şair ve âlimdir. 1115/1703'de Bursa'da doğmuştur. Eşrefzâde İzzeddin Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından görmüş, birçok âlim ve fazıl zatlardan tahsil-i ilm ve kemalât eylemiş ve farisî lisanında yed-i tûlâ sahibi olmuştur. Babasından sonra şeyh olmuş, Emirsultan ve Ulucami'lerde tefsir-i şerif okutmuştur. Babasını telif eylediği *Enisül'l-Cinân*'ı telhis ederek *Zübdetü'l-Beyân* ismiyle üç cilt tefsir yazmıştır.

1196/1781'de Bursa âyanı olmuştur. Mürettep divanı ve mevlüd-i şerife nazire olarak bir mevlüd manzumesi yazmıştır. 87 sene yaşamış, 49 sene halkı irşat ve doğru yola sevketmekle ömrünü geçirmiştir. 1202/1787'de vefat ederek İncirli'deki Eşrefî Tekkesi'ne defnedilmiştir.²²⁰

Ahmet Ağa

Bursa Ayanındandır. Beytül mâl emniyeti yapmıştır.²²¹

Ahmet Ağa (Hacı)

Bursa âyanındandır. Surre emini ve 1835 senesinde Bursa mütesellimi idi. Hüdavendigâr sancağına ihtisap usulü konulan kazalarda gön, kösele ve saireden ne yolla tahsilât yapılacağına dair 1835'de İstanbul'dan emir istemiştir. Zahire nazırı olarak 1839'da azledilmiş ve bâdehü ölmüştür.²²²

²¹⁹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.II., s.49-50.

²²⁰ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.15.

²²¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.90.

²²² Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.93.

Cizyedârzade Ahmed Bahaeddin

Bursa ayanındandır. Halep kadılığı yaptıktan sonra Bursa'ya geldi.

Ahmet Bey

Bursa âyanındandır. Sinan Bey oğlu Mahmut Bey'in oğludur.

Ahmet Bey

Bursa eşrafından İnegöllü Derviş Paşa'nın oğludur. Yolsuz işlerinden dolayı 1790'da İstanköy'e nefyedilmiştir. 400 neferye sefere gitmeğe kudreti olduğunu beyan ederek affolunmuş, lâkin âyan olup kendisine kolaylık olmak üzere 200 neferle sefere memuruyeti kendisine tebliğ olunmuştur.

Hacı Ali

Bursa ayanından olup Hacı Süleyman Gılâmi olarak bilinirdi. Kendi eliyle sefere piyade techiz edip mütesellim Hafız İsmail başbuğluğunda 1790'da orduda hazır bulunması için kendisine ferman gönderilmişti²²³.

Hacı Ali

Kendi imkanlarıyla 1790'da Hafız İsmail başbuğluğunda göndermek üzere yirmi nefer hazırlaması için kendisine emir verilmişti²²⁴.

Hacı Ali Ağa

Bursa Ayanındandır. Kendisine verilen on bin kantar peksimât pişirme görevi sonradan Bursalı İbrahim Ağa'ya havale edilince aralarında husumet doğmuş, bu husumetten dolayı Bursa'dan ayrılmak zorunda kalmıştır²²⁵.

Ali Ağa

Gemlik'te âyan idi. Kalyoncu Ali demekle maruftur. 1818'de Bursa'da oturan eski Filibe kadısı Hacı Mustafa Efendi'nin kızı Mudanya sefinesiyle İstanbul'a gelirken Bozburun'da kapaklı kayığıyla önlerine çıkan haşerat, külliyyetleri mücevherat ve sekiz

²²³ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.153.

²²⁴ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.154.

²²⁵ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.156.

kese parasını aldıkları ve bunları Kalyoncu Ali Ağa gönderdiği Topal Süleyman ve avanelerinden Çakal Ahmet olduğu tevatir edildiğinden bunların takiplerine tersaneden Koç Ali Çavuş memur edilmiştir²²⁶.

Ali Ağa (Hacı)

Bursalıdır. Ayandandır. 1803'de vefat eden Arpacı Dede'nin muhallefatını miriye zapta memur olmuş ve sonra da 5.000 kuruş mukabilinde zevcesine ve yetimine terkedilmesine emir gelmiş ve emri yerine getirmiştir. Bursa'nın senelik masrafının dört arkadaşıyla tesviyesine memur edilmiştir. (BS.280/106) 1810'da muktedir olduğu kadar asker çıkararak münasip bir başbuğ ile orduya göndermesi kendisine emredilmiştir. 1814'de Isparta'da ölmüştür. Karısı Mustafa kızı Şerife Ayşe ve oğulları Mahmut, Hacı Hafız Mehmet Hulusi, Mehmet Arif, Mehmet Raşit ve kızları Cemile ve Zeynep kalmıştır. "Mizanî" demekle muruftur.²²⁷

Ali Bey

Pazarköy âyanıdır. 1882'de Gemlik'te yapılacak kalyonlar için Ahı Dağı'ndan kereste sevkine memur edilmiş ise de tekmiy edemediğinden yerine Mustafa Bey tayin edilmiştir.²²⁸

Bursalıdır. Ayandandır. İşkaldızâdedir. Bedeninden 20 nefer piyade askeri çıkararak ruz-ı hızırdı Bursa mütesellimi Hafız İsmail'in başbuğluğunda orduda bulunması 1790'da kendisine bir fermanla bildirilmiştir.

Hasip Ahmet Efendi

1816'da Bursa âyânıydı. Bir sene zarfında Bursa'ya Çerçici Ali, Şerif, Şakir, Darendeli Ali, Ahmet, Osman, Hafız Ali Paşalar gelmiş ve bunlara 397.077,5 kuruş masraf olmuş ve bu paranın 316.661 kuruşu esnaftan, 79.416 kuruşu da köylülerden tahsil edilmiştir. Yahnikapanzade diye meşhurdur. 1833'de ölmüş ve Şerafeddin Paşa (Okçular) Camii'nin kible tarafına gömülmüştür.²²⁹

²²⁶ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.157.

²²⁷ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.156.

²²⁸ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.157.

²²⁹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.II., s.214.

Hüseyin (Hacı)

İzmir tüccarlarından. İğneci demekle ma'ruftur. Bursa eşraf ve âyânındandır. Bedeninden 20 nefer piyade techiz ve Bursa Mütesellimi Hacı Hafız İsmail Başbuğluğu ile rûz-ı hizada orduda mevcut bulunması 1710'da emredilmiştir.²³⁰

Derviş Mehmet Bey

İnegöllü Derviş Mehmet Paşa'nın oğludur. İnegöl ayanıdır, kapıcıbaşılardandır. 1778'de Kütahya sancağı mütesellimi tayin edilmiştir.²³¹

Mehmet Çelebi

Halep ayanındandır. İzmir mollalığı payesine sahiptir. Çelebi Efendi diye anılırdı. Fukaraya son derece zulüm ve teaddi eylediğinden Bursa'ya sürgün edilmişti. Aslında ilimle alakası olmayıp bu payeyi zulümleri için bir koz olarak kullandığı için dönemin Şeyhülislamı Dürrizâde Mustafa Efendi tarafından rütbe ve payesinin geri alınması vaadinin alimler defterinden silinmesi talebi padişaha iletilmiştir.²³²

Mehmet

Yörük oğludur. 1795'de Bursa ayanındandı.²³³

Mehmet (Sufi Hacı)

Mehmet oğludur. Bursa ayanındandı.²³⁴

Mehmet Bey

Bâli oğludur. 1622'de Bursa ayanındandı.²³⁵

²³⁰ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.II., s.271.

²³¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.I., s.378.

²³² Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.298.

²³³ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.305.

²³⁴ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.272.

²³⁵ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.263.

Mehmet Bey

Hamza'nın oğludur. Askerdir. "Ayazbey" demekle meşhurdur. 1622'de Bursa ayanındandı.²³⁶

Seyyid Çelebi Mehmet

Bursa Ayanından olup kasapbaşı olarak bilinirdi. Yirmi nefer piyadeyi techiz edip Bursa mütesellimi Hafız İsmail başbuğluğunda 1791 yılında sefere hazırlanan orduya gönderilmesi emredilmiştir.²³⁷

Mehmet Çelebi (Seyyid)

Halep ayanındandır. Tahazadedir. İzmir molallığı payesini haizdir. "Çelebi Efendi" diye anılırdı. Fukaraya son derecede zulüm ve teaddi eylediğinden Bursa'da ikamete memur edilmiş ve sürülmüştür. Esasen hiçbir ilimle alakası olmayıp, yapacağı zulüm ve teaddisini örtmek ve sözünü geçirtmek üzere, yanlış bir inha ile kaide ve usul hilâfına elde eylediği bu rütbenin, üzerinden kaldırılmasını ve adının "alimler defteri"nden silinmesi Şeyhülislâm Dürrizade Mustafa Efendi'nin işaret-i aliyeleri mucibince padişahın tasdikine iktiran eylemiştir.²³⁸

Musli Çelebi

Mahmut Bey oğlu Rüstem Bey'in oğludur. 1568'de kardeşi Ali Çelebi vardı. 1643'de Bursa ayanı olmuş, avcılarla reayanın ellerindeki tüfekleri fermanla, tamamıyla toplamıştır.²³⁹

Çalık Mustafa Ağa

1658'de Bursa âyânı idi. Babası Hüseyin'dir. Kızı Hacı Zemzem Hatun vardı. Zemzem Hatun'un Hacı Ahmet ve Hacı Salih isminde iki oğlu ile Fatma adında bir de kızı vardı. 1675'de vefat eylemiştir.²⁴⁰

²³⁶ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.262.

²³⁷ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.304.

²³⁸ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.298.

²³⁹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.346.

²⁴⁰ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.329.

Mustafa

Kalaycıoğlu Hacı Salih'in oğludur. Bursa'nın zenginlerinden ve ayanındandır. 26.3.1791'de bedeninden 20 neferi piyade techiz ve Bursa mütesellimi Hacı Hafız İsmali başbuğluğunda rûz-ı hizada orduda mevcut bulunması emredildi.²⁴¹

Mustafa Çelebi

Abdullah Çelebi oğlu Abdullah Çelebi'nin oğlu Abdullah Çelebi'nin oğludur. 1571'de Bursa ayanındandı.²⁴²

Mustafa Muslihuddin

Akşehirli Ahmet'in oğludur. Bursa ayanından ve tüccarlarındandı.²⁴³

Süleyman

Orhaneli'nde ayanlık iddiasıyla ortaya çıkıp birçok kişiyi öldürüp mallarına zarar vermişti. Arkadaşları Mehmed oğlu Ömer ve Hacılar mahallesinden Kozbaş ile birçok fenalıklar yaptıklarından tutuklayarak idam edilmeleri ve kesilmiş başlarının Anadolu divanına gönderilmesi emrolunmuş ise de takibe gidenlere silah kullandıklarından cümlesi olarak tutulmuş ve kesilmiş başları Kütahya'daki Anadolu Eyalet Divanı'na gönderilmesi 1775'de sicile kaydedilmiştir.²⁴⁴

Ömer Bey

Bursalı Rıza Bey'in oğludur. Bursa ayanındandır.²⁴⁵

Zamane Çelebi

Kasım oğludur. 1658'de Bursa ayanındandı.²⁴⁶

²⁴¹ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.418.

²⁴² Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.391.

²⁴³ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.III., S.384.

²⁴⁴ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.IV., S.204.

²⁴⁵ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.IV., S.9.

²⁴⁶ Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, C.IV., S.401.

SONUÇ

Çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda geçirdiği genel dönüşümü sebepleriyle beraber anlatırken bu değişimin bir sonucu olarak doğan Ayanlık Kurumunu ve bu kurumun Osmanlı yönetim anlayışına, sosyal ve ekonomik hayatına etkilerini gördük. İkinci bölümde ise Bursa Mahkeme kayıtlarında ayanlarla ilgili kayıtları değerlendirerek Bursa Ayanlarının birinci bölümde karşımıza çıkan Ayan profiline ne kadar uyup uymadığını gördük.

Bu çalışma bize çok kesin sonuçlar sunmamakla beraber Bursa şehrinin Ayanları hakkında genel kanılara ulaşmamızı sağlayabilecektir.

Bursa şehrinde Ayanlığın bir kurum olarak doğuşunu hazırlayan etkenler Osmanlı Devleti'nin genelinde Ayanlığın doğuşunu hazırlayan etkenlerle paralellik arz ediyor.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'nun her yanında başlayan merkezi yönetime karşı isyanlar Anadolu'nun genelinde eşkıyalık faaliyetlerini arttırdı. Devlet merkezden atadığı yöneticilere sürekli olarak bu kişilerin cezalandırılması için emirler gönderdiyse de çeşitli suiistimallerden dolayı düzensizlik arttı. Devlet bu noktada halkın güvenini kazanmış ileri gelenlerden eşkıyaların takibi yakalanıp merkeze gönderilmesi isteklerinde bulunmaya başladı. Bu takip sonrasında ayanlar asayişli sağladıklarında devlet merkezinin ayanlara karşı itibarı arttı.

XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devlet merkezinin yaşadığı mali bunalım tımarların iltizama ve malikanelere dönüşmesi sonucunu doğurmuştu. İltizamlar başlangıçta merkezde görev alan yönetici sınıfa verilmekteydi. Yönetici sınıf ise iltizamlarına vergi toplamak için gitmez genellikle yerel ayandan bazı kişileri muhassıl tayin ederdi. Bu halk nezdinde de itibar gören bir olaydı. Çünkü halkın yaptıkları istismarlar dolayısıyla yönetici sınıfa itimadı azalmıştı. Askeri sınıftan biri yerine kendilerinin tanıyıp bildiği bir kişinin onlardan vergilerini alması vergi toplama işini kolaylaştırıyordu. Bu durum ilerde giderek artan bir şekilde yerel ayanların doğrudan mültezim olmaları eğilimini arttırdı.

Vergilerin yanı sıra özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya ve Rusya ile yaşanan savaşlarda devlet halktan yardım alabilmek ve savaş vergilerini toplayabilmek için ayanları kullanmaya başladı. Özellikle bizim elimizdeki

kaynaklarda yüzyılın son çeyreğine ait ayanlara hitapla başlayan pek çok sefer emri mevcuttur.

Ayanların doğuşunu etkileyen faktörler aynı zamanda onlara devlet tarafından görevlerin verildiği alanlardır. Bu alanlardaki çalışmalarında ayanlar zaman zaman usulsüzlüklerle zaman zaman da yaptıkları başarılı çalışmalarla güçlenmeye devam ettiler. Bursa ayanları da şu ana kadar zikrettiğimiz konularda diğer ayanlara karşı büyük benzerlik göstermektedir. Ancak buradaki esas değerlendirme Bursa ayanlarının diğer Osmanlı ayanlarına nazaran ne kadar güçlü olabildiğini anlama konusunda olacaktır.

Bursa'da da Anadolu'nun farklı bölgelerinde olduğu gibi bir lider Ayan aileden bahsedilebilir. Bu aile Bursa'da Cizyedarzadelerdir. Bursa'nın en önemli ayanı ise Cizyedarzade Hüseyin Ağa'dır. Kendisine ait bir çok vakıflar ve medrese vardır. Genelde ilmiye sınıfına mensup kadılar ve müderrisler yetiştiren bu aile Bursa'nın en çok saygı duyulan, hürmet gösterilen ailelerindedir. Bursa'nın bu en güçlü ayanı hakkında elimizde kendi adına vergi topladığı halka baskı yaptığı ve usulsüz bir şekilde zenginlik kazanmaya çalıştığına dair bir belge bulunmamaktadır. Kamil Kepecioğlu'nun da aktardığı gibi Cizyedarzade Hüseyin Ağa çevresinde çok sevilen ve saygı duyulan bir kişiliktir. 1783 tarihli belgeden anladığımız kadarıyla devlet tarafından el konulmaya değer bir mal varlığına sahip olmasına rağmen bu mal varlığına ilişkin terekesine yada muhalefât kaydına ulaşamadık. Bu sebeple bu ekonomik zenginlik hakkında net bir bilgi verememekteyiz.

Ayanlığın en etkili olduğu bir dönemde Cizyedarzade Hüseyin Ağa başta olmasına karşın diğer bölgelerdeki ayanların yaptıkları yolsuzluklara bulaşmadığını görüyoruz. Belki de bu sebeptir ki diğer ayanlar kadar büyük bir siyasi güce sahip olamamıştır.

Bursa Ayanlarının genel olarak Anadolu'nun ünlü Ayan aileleriyle karşılaştırıldığında daha sıradan bir yapıya sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu durumun temel sebeplerinden biri olarak Bursa şehrinin bu yüzyılda bir sürgün şehri olarak Anadolu'nun pek çok bölgesine nazaran merkezi yönetimin etkisini daha fazla hissettirdiği bir yer olmasını gösterebiliriz. Bu sebeple ayanlar kendilerine verilen görevleri haksız kazanç kaynağı olarak kullanma konusunda diğer Osmanlı Ayanlarına göre daha geride kalmışlardır. Her ne kadar elimizde halkın zaman

zaman ayanlardan Őikayetlerini içeren kayıtlar olsa da bunların sayısı kıyaslama yapıldığında az görülmektedir.

Her ne kadar Anadolu'nun diğer ayanları gibi merkezin politikalarını değiştirebilecek ölçüde güçlü olmasalar da Bursa Ayanları, elimizde ayanlara ilişkin belgenin çokluğu onların şehrin yönetiminde merkezden atanmış yöneticilerin sokulamadıkları işleri görmekteki becerileri ile Bursa'nın siyasal,sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynadıkları inkar edilemez bir gerçektir.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARINDAN BURSA ŞERİYYE SİCİLLERİ

B-175 (H. 1170-1174) 1756-1760

B-176 (H. 1174) 1760

B-184 (H. 1177) 1763

B-117 (H. 1178-1186) 1764-1772

B-123 (H. 1190-1191) 1776-1777

B-215 (H. 1193) 1779

B-219 (H. 1197) 1782

B-221 (H. 1198) 1783

B-228 (H. 1198-1203) 1783-1788

B-241 (H. 1204-1205) 1789-1790

B-242 (H. 1208) 1793

2- EL YAZMASI ESERLER

Kepecioğlu Kamil, Bursa Kütüğü, 4 Cilt.

Mehmet Raşit, Tarih, İstanbul, 1280, C.II.

3- MAKALE VE KİTAPLAR

Abacı Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara, 2001.

Akdağ Mustafa, "Türkiye Tarihinde İctimai Buhranlar Serisinden Medreseli İsyancıları" *IÜİFM*, C.XI, İstanbul, 1952.

Akdağ Mustafa, *Celali İsyancıları*, Ankara, 1963

Akdağ Mustafa, "Celali İsyancılarından Büyük Kaçgunluk", *DTCFTAD*, C.II, S.2-3, Ankara, 1964.

Akdağ Mustafa, "Tımar Rejiminin Bozulması", *DTCFTAD*, C.III, S.4, Ankara 1965.

- Akdağ Mustafa, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *DTCFTAD*, C.IV, S.6-7, Ankara 1966.
- Akdağ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul, 1979.
- Akdağ Mustafa, "Celali İsyanlarının Başlaması", *DTCFD*, C.IV, Ankara, 1995.
- Akdağ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, İstanbul, 1995.
- Aktepe Münir, "Manisa Ayanlarından Kara Osman Oğlu Mustafa Ağa ve Üç Vakfiyesi Hakkında Bir Araştırma", *VD*, C.IX, Ankara 1971.
- Akyılmaz S.Gül - Cin Halil, *Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya, 1995
- Barkan Ö.Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellekten*, XXXIV, S.133, Ankara, 1970.
- Barkan Ö.Lütfi, "Çiftlik", *IA*, C.III, İstanbul, 1993.
- Barkan Ö.Lütfi, "Timar", *IA*, c.XII, İstanbul, 1993.
- Batmaz E. Şükrü, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- Baykal Bekir Sıtkı, "Âyanlık Müessesinin Düzeni Hakkında Belgeler", *BD*, C.II, S.2, Ankara 1964.
- Beinin Joel, *Workers and Peasants in the Modern Middle East*, New York, 2001.
- Berkes Niyazi, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1969
- Braudel Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (S. Reynolds terc.), I-II, Fontana, 1972-73.
- Bursa Ansiklopedisi*, ed.Yılmaz Akkılıç, Bursa 1987.
- Cezar Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965.
- Cezar Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986
- Çadircı Musa, "II.Mahmut Döneminde Mütessesimlik Kurumu", *DTCFD*, C.XXVIII, S.3-4, Ankara, 1977.
- Duygu Süleyman, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, İstanbul, 1953.

Erten S.Fikri, *Tekelioğulları*, İstanbul, 1955.

Faruqhi Suraiya, "Wealth and Power in the Land of Olives: Economic and Political Activities of Mürüdzade Hacı Mehmed Agha, Notable of Edremit", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991.

Faruqhi Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul, 1997.

Frangakis-Syrett Elena, "The Trade of Cotton and Cloth in İzmir: From the Secont Half of the Eighteenth Century to the Early Nine Teenth Century", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991.

Genç Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1975.

Gökbilgin Tayyip, "Arpalık", *IA*, C.I, İstanbul, 1993.

Gökbilgin Tayyip, "Naip", *IA*, C.IX, İstanbul, 1993.

İnalcık Halil, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Bellekten*, XV, S.60, Ankara, 1951.

İnalcık Halil, "Adaletnameler", *BD*, C.II, S.3-4, Ankara, 1965.

İnalcık Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, eds. T.Naff and R.Owen, London, 1977.

İnalcık Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire. 1600-1700", *AO*, VI, 1980.

İnalcık Halil, "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, ed.Çağlar Keyder-Faruk Tabak, New York, 1991.

İnalcık Halil, "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Lanlords, and Tenants", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991.

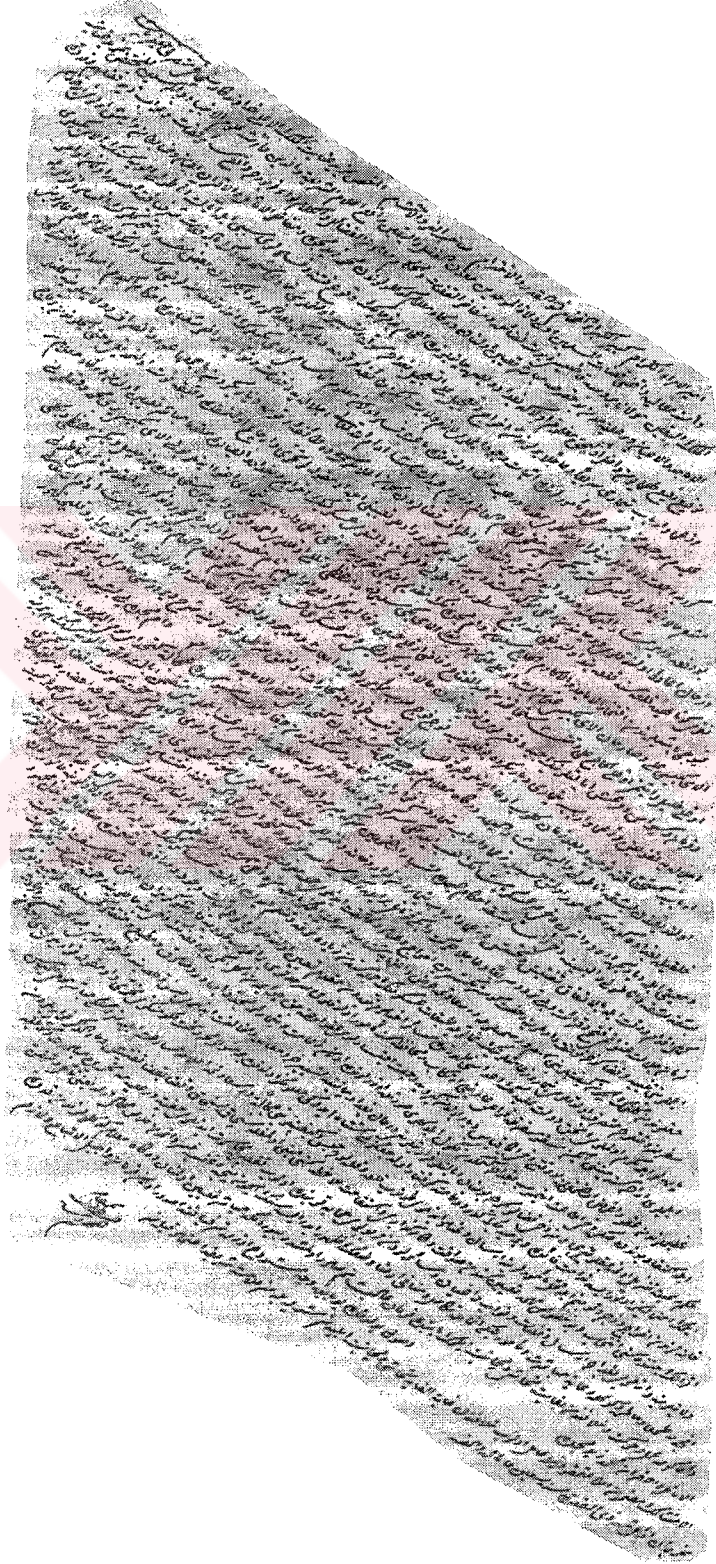
- İnalcık Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu , Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993.
- İnalcık Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, çev. Halil Berktaş, İstanbul, 2000.
- İnalcık Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2003.
- Kasaba Reşat, "Incorporation of the Ottoman Empire, 1750-1820", *Review*, X, 5-6, 1987.
- Kasaba Reşat, "Migrant Labor in Western Anatolia, 1750-1850", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, New York, 1991.
- Köprülü M. Fuat, Uzunçarşılı İ. Hakkı, Âyân, *IA*, C.II, İstanbul, 1993.
- McGowan Bruce, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981.
- McGowan Bruce, *Economic Life in Otoman Empire. Taxation, Trade, and the Struggle for Land. 1600-1800*, Cambridge, 1981
- McGowan Bruce, "The Age of The Ayans", *An Economic and Social History of Ottoman Empire: 1300-1914*, Cambridge, 1994.
- Mert Özcan, "Ayan", *TDBIA*, C. IV, İstanbul, 1991.
- Mert Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Çapanoğulları*, Ankara, 1986.
- Nagata Yuzo, *Muhsinzâde Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, Tokyo, 1976.
- Nagata Yuzo, *Tarihte Ayanlar, Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1997.
- Oğuzoğlu Yusuf, "Osmanlı Şehirlerinde Halkın Vergi Yüğü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", *OA*, S.XV, Ankara, 1995.
- Özbaran Salih, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu, Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", *İÜEFTD*, XXXI, İstanbul, 1977.

- Özkaya Yücel, "Anadolu'daki Yeni Çerilerin Düzensizliği ile İlgili Belgeler ve İzmir'de Yeniçeriliğin Kaldırılması Hakkında Bir Belge", *DTCFD*, C.XXIII, S.12, Ankara, 1965.
- Özkaya Yücel, "Canikli Ali Paşa Risalesi, Tedâbirü'l Gazavât", *DTCFTAD*, C.VII, S.12-13, 1973.
- Özkaya Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütessesimlik Müessesesi", *DTCFD*, C.XXVIII, S.3-4, Ankara, 1977.
- Özkaya Yücel, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Bellekten*, C.XLII, S.168, Ankara 1978.
- Özkaya Yücel, "Rumeli'de Ayanlık ile İlgili Bazı Bilgiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.2, Ankara, 1981.
- Özkaya Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları, (1791-1808)*, Ankara, 1983.
- Özkaya Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985.
- Özkaya Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara, 1994.
- Pakalın M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946.
- Quataert Donald, *Osmanlı Devleti 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2003.
- Sakaoğlu Necdet, *Anadolu Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara, 1984.
- Stoianovich Traian, "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800", *JEH*, XIII, 4, 1953.
- Şahin İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜEFTD*, c.XXXII, S.32, İstanbul, 1979.
- Tabakoğlu Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.
- Uluçay Çağatay, "Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler", *III. Türk Tarih Kurum Kongresi*, Ankara, 1943.

- Uluçay Çağatay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.
- Uluçay Çağatay, *Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul, 1957.
- Uzunçarşılı İ.Hakkı, "Çapanoğulları", *Belleten*, C.XXXVIII., S.150, Ankara, 1974.
- Uzunçarşılı İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, Ankara, 1982.
- Uzunçarşılı İ.Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988
- Uzunçarşılı İ.Hakkı, *Meşhur Rumeli Âyânlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul, 1992.
- Veinstein Gilles, "Ayan de la région d'Izmir et Commerce du levant (Deuxième Maitié du XVIII. e siècle).", *E'tudes Balcanique*, 3, Sofia, 1976.
- Veinstein Gilles, "On the Çiftlik Debate", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East*, ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak, New York, 1991.
- Wallerstein Immanuel, Decdeli Hale, Kasaba Reşat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşmesi", *Toplum ve Bilim*, S.23, İstanbul, 1983.
- Wallerstein Immanuel, Decdeli Hale, Kasaba Reşat, "The incorporation of the Ottoman Empire into the World Economy", *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. Huri İslamoğlu-Inan, New York, 1987,
- Yücel Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII, S.152, Ankara, 1974.
- Zürcher Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995.

EK 1

BŞS B 123 Vr. 16/A Ayanları Levent taifesini koruyup barındırmaması için yazılan emir.

EK 3

BŞS. B. 215 Vr. 7/B Anadolu'da devlet görevlilerinin adaletsizliği üzerine yazılan bir emir.

EK 4

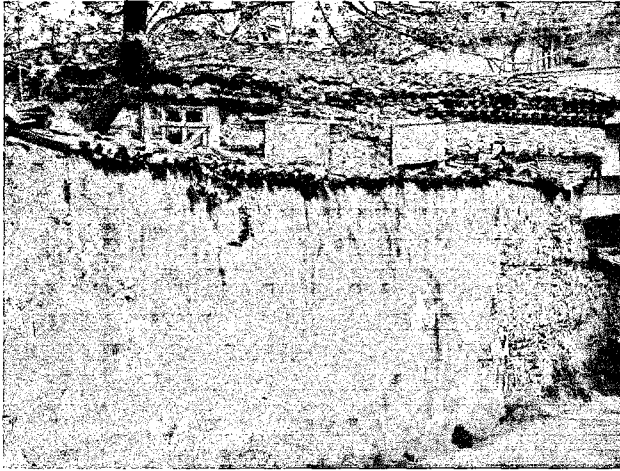
Bursanın en önemli Ayan ailesi olan Cizyedaroğullarına ait Bursa'da bulunan önemli yapılardan biri eski hisar içindeki Haraççioğlu Medresesidir. Bu medrese şuan kullanılmamaktadır.

Resim 1

Resim 3

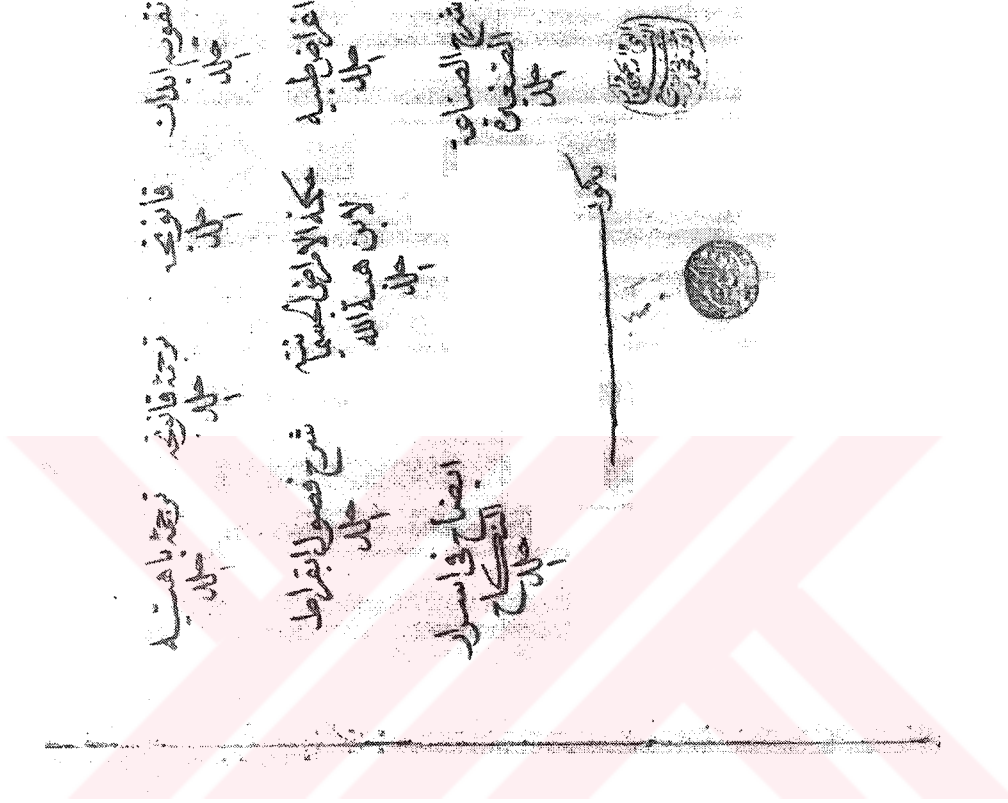
Resim 2

Cizyedarzade Hüseyin Ağa'nın Haraççizade Kütüphanesine ilişkin vakfiyesinin giriş sayfaları.

EK 6

Cizyedarzade Hüseyin Ağa'nın Haraççızade Kütüphanesine ilişkin vakfiyesinin son sayfaları.

صحة كنهة موجود اوله كتابه في سنة ۱۸۱۴

رقم	تاریخ	موضوع	صفحات
۱	۱۸۱۴	تجربة باهسته	۲۷
۲	۱۸۱۴	فانوس	۱۸
۳	۱۸۱۴	تجربة فانوس	۲
۴	۱۸۱۴	نجوم ابدان	۲۲
۵	۱۸۱۴	افروض طيبة	۷
۶	۱۸۱۴	كذا الاثر الجميلة	۱۱
۷	۱۸۱۴	لابن هبة الله	۱۱
۸	۱۸۱۴	شرح الصناعات	۱۱
۹	۱۸۱۴	امضاح فاسر	۱۱